

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Papieren monumenten

Over diepe breuken en lange lijnen in de geschiedenis van tekstedities in de Nederlanden, 1591-1863

Rock, J.A.T.

Publication date

2010

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Rock, J. A. T. (2010). *Papieren monumenten: Over diepe breuken en lange lijnen in de geschiedenis van tekstedities in de Nederlanden, 1591-1863*. [, Universiteit van Amsterdam].

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Deel 4

DELVERS

1838-1863

Hoofdstuk 7

DE NATIE IN NOOT

In 1836 had Jan Frans Willems met zijn editie van de *Rijmkroniek betreffende de slag van Woeringen* van Jan van Heelu een werkstuk afgeleverd waarmee hij het geleerde en het nationale belang dat in een letterkundige teksteditie gesteld werd, met elkaar wilde verzoenen. In dat werk, dat hij begonnen was als verdediger van koning Willem I maar binnen de Commission royale d'histoire van het nieuwe België afleverde, probeerde Willems de spanning tussen geleerdheid en nationaliteit te verhullen door beide polen aan elkaar gelijk te stellen. In dit hoofdstuk zullen anderen na hem die spanning via een omweg proberen op te lossen.

In 1840 waren de verwachtingen die aan een editie gesteld werden onverminderd nationaal, maar nu werd ook de status van de levenwekkende editeur een nieuwe glans gegeven. Dat gebeurde op een bijzondere manier in een editie van een dezelfde kroniek als Willems, of beter gezegd, van de aantekeningen die Hendrik van Wijn daarop had gemaakt. Van Wijn was bekend als rijksarchivaris, als de auteur van de *Letterkundige avondstonden* en van *Huizittend leven* en daarvoor nog als medeoprichter van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde. Zijn aantekeningen op Van Heelu werden in 1840 bezorgd door de studenten Willem Jozef Andries Jonckbloet en Anthonie Willem Kroon.¹ Die editie vormde dus een onmiddellijke aanvulling op de paradoxale editie van Willems, die overigens de aantekeningen van Van Wijn ooit wel gezien maar bij de voorbereiding van zijn editie en na Van Wijns dood niet meer teruggevonden had. Deze editie van de aantekeningen van een editeur, een editie in de tweede graad dus, was het symptoom van een nieuw zelfbewustzijn van de Nederlandse tekstediteurs. De eerste paragraaf van dit hoofdstuk werpt een gedetailleerde blik op die editie van Van Wijns aantekeningen en daaruit zal blijken hoe een jonge generatie aansluiting zocht bij het verrichte werk: waarin de kritiek op de voorgangers school en waarin zij hen tot voorbeeld nam.

Dit hoofdstuk is er verder een met een motiefje. De zelfbewuste jonge generatie vestigde zich na 1840 steeds meer en op verschillende terreinen en volgde daarbij steeds hetzelfde patroon. Dat bestond uit het invullen van de twee polen

---

¹ Willem Jozef Andreas Jonckbloet en Anthonie Willem Kroon, *Letter- en geschiedkundige aantekeningen op de Rymkronyk van Jan van Heelu, betreffende den slag van Woeringen, in het jaar 1288, nagelaten door wijlen Mr. Hendrik van Wijn, in leven Archivarius des Rijks* ('s-Gravenhage / Rotterdam: A.D. Schinkel / W. Messchert, 1840).

waartussen in de Van Heelu-editie van Willems spanning ontstaan was: de geleerde praktijk enerzijds en het nationale doel anderzijds. Voor Willems (en Bilderdijk) had het volstaan om beide zonder meer met elkaar te laten samenvallen: het geleerde apparaat wàs een nationaal monument, nationaal editeren wàs geleerd editeren – of nog: geleerde vorm en nationale inhoud vielen samen. Deze generatie wilde beide polen echter een specifieke richting geven. Enerzijds moest de geleerdheid wetenschappelijk georganiseerd worden, via open discussie onder editoren en via internationale uitwisseling (III). Anderzijds school voor hen de natie niet in eender welke oude Nederlandse tekst, maar vooral in de meest epische teksten, met name in de middeleeuwse ridderepiek. De tekstbezorging moest dus niet alleen een wetenschappelijke vorm krijgen, maar zich inhoudelijk ook uitbreiden om echt nationaal te zijn (I & II).

Dat was het dubbele doel. De weg erheen was ook dubbel. De nieuwe, zelfzekere generatie uitte enerzijds kritiek op Nederlandse voorgangers, zoals ook al duidelijk zal worden uit de kwadraatseditie in de eerste paragraaf. Vooral de inhoudelijke beperking van die voorgangers tot Jacob van Maerlant en zijn tijdgenoten en de Gouden Eeuw wekten ontevredenheid. Ook de vorm van hun edities en de instituties waarin zij zich verzameld hadden, vielen (deels) in ongenade. Anderzijds namen de jongeren het buitenland als voorbeeld. Vooreerst de Duitse landen, waar het voor hen duidelijk was dat de filologie zich in de beide gewenste richtingen ontwikkelde, onder leiding van de gebroeders Jacob en Wilhelm Grimm, en verder ook het jonge België, waar ze zagen dat Nederlandstalige geleerden zich alvast in de gewenste nationale richting bewogen, met Willems voorop.

Het motiefje van een dubbel doel en een dubbele weg erheen zal in de tweede tot vierde paragraaf concreet worden. De tweede paragraaf schetst hoe het patroon eerst bij Jonckbloet te vinden was, in zijn kritiek op Nederlandse filologen, in zijn eigen proefschrift en in een reis die hij door Duitsland maakte. In de derde paragraaf vinden de vernieuwingen die Jonckbloet wenste ingang bij enkele andere jongelingen, die zich daartoe verenigden, maar ook weer in conflict uiteengingen. Uit de laatste paragraaf zal ten slotte duidelijk worden hoe de jonge generatie haar nationale vak aan de universiteiten binnenloodste en ook daar op geleerde wijze op zoek gingen naar de natie. Daarmee hadden zij na twintig jaar het plan van Hoffmann von Fallersleben, dat tot een ijverige empirische zoektocht aanspoorde, uitgevoerd, maar radicaler dan hij het geformuleerd had. Niettemin was het via de omweg van diens buitenland dat de nieuwe generatie erin slaagde de spanning van Willems' editie uit 1836 te ontladen in een tegelijk nationale en academische wetenschap.

Aanteekeningen op de Rijkronijk van Jan van Heelu, Jonckbloet & Kroon eds.
(1840)

Een editie in het kwadraat

Voordat Jonckbloet en Kroon de drukpers over Jan van Heelu lieten berichten, waren de schrijver en zijn kroniek van de slag van Woeringen al eerder het onderwerp geweest van geleerde aandacht, en niet van de minste. Met de editie van Willems was Van Heelu bekend in de hoogste geleerdenkringen van het prille België. En dat bleef hij ook in het Noorden. Tot dan ongedrukt gebleven fragmenten uit zijn kroniek waren terug te vinden in de voor het onderwijs bedoelde bloemlezing van Lodewijk Gerard Visscher, uit 1835.² In de zo belangrijke Maatschappij voor Nederlandsche Letterkunde te Leiden was er ook al over hem gesproken: N. Carbasius Cz. had er over Van Heelu's kroniek 'eene voorlezing' gehouden in 1834.³ Natuurlijk had Hoffmann von Fallersleben de kroniek ook al vermeld in de *Algemeene Konst- en Letterbode* van 1821.⁴ Van Heelu had verder al de aandacht getrokken van de antiquarische taalkundige Balthasar Huydecoper, zoals Frans van Lelyveld in de heruitgave van diens *Proeve van taal- en dichtkunde* getuigde.⁵ De *Rijkroniek betreffende de slag van Woeringen* van Jan van Heelu behoorde na 1780 dus tot de kern van oude teksten die de belangrijkste editeurs en de belangrijkste geleerde kringen bestudeerden, om hen wat afwisseling tussen de vele aan Maerlant toegeschreven teksten te bieden.

Welke bijdrage konden twee jonge mannen in 1840 nog leveren? Kroon was een jurist van achtentwintig, Jonckbloet een student medicijnen van net geen drieëntwintig. Meer dan wetten of ziekten trokken de oude Nederlandse letteren hun aandacht, waaronder ook de werken van de steeds weer opduikende Maerlant. Zo gebeurde het dat zij in dat jaar 1840 in de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag bezig waren met een collatie van diens *Der Naturen bloeme*. Bibliothecaris Holtrop wees hen toen – zo vertellen zij in het voorwoord op hun editie, gedateerd op 12 mei – op de kroniek van Van Heelu en op de papieren van Hendrik van Wijn die in zijn instituut berustten, 'ons tevens aanradende onze krachten te beproeven tot de uitgave dezer belangrijke verzameling'. Ze legden Maerlant, toch de vader van alle Dietse dichters, neer om 'volgaarne' de notities van Van Wijn te bezorgen.⁶ Dat deden ze zonder de tekst van Van Heelu opnieuw te drukken, want dat had Willems enkele jaren voordien al gedaan. Ze brachten dus in een boek samen wat bedoeld was om in

² Visscher, *Bijdragen tot de oude letterkunde der Nederlanden*.

³ N. Carbasius C.Z., 'Over Jan van Heelu, en zijn gedicht: De slag van Woeringen. Eene voorlezing', *Nieuwe werken van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden*, 3 (1834) 1-51.

⁴ Hoffmann van Fallersleben, 'Oude Nederlandsche Letterkunde', 376.

⁵ van Lelyveld, 'Aanteekening over de Rijkronijk van Jan van Heelv'. Zie voor de verdere tekstgeschiedenis van de kroniek het vorige hoofdstuk, blz. 292.

⁶ Jonckbloet en Kroon, *Aanteekeningen door Van Wyn*, i-ii.

voetnoten onder of in aantekeningen achter Van Heelu's tekst te staan; hun boek was er eigenlijk een met enkel voetnoten. Daar voegden ze dan zelf hun eigen voetnoten nog aan toe, waarin ze met nummeringen verwezen naar Van Heelu's tekst in de editie-Willems, waarin ze de verschillen met die editie (in interpunctie of in de volgorde van fragmenten) aanwezen of waarin ze edities van andere oude teksten of Van Wijns eigen *Avondstonden* aanhaalden. In bijlage voegden ze daarbij, 'om de zeldzaamheid van het stuk', een editie van de zeventiende-eeuwse prozavertaling van de kroniek, 'ten einde alles wat tot HEELU betrekking heeft gemeen te maken'.⁷ Als alle editeurs voor hen waren Kroon en Jonckbloet bekommerd om de openbare beschikbaarheid van zeldzame – in het geval van de prozavertaling – of moeilijk toegankelijke teksten – in het geval van Van Wijns aantekeningen.

Natuurlijk waren Kroon en Jonckbloet ook niet de eersten die notities van oudere tekstgeleerden bezorgden. Van Lelyveld had hetzelfde gedaan met de *Proeve* van de overleden Huydecoper (1782-1791); Frans van Mieris in zijn editie van het *Goudse Kroniekje* ook de nog ongedrukte voetnoten van Petrus Scriverius toegevoegd (1740) en in de *Analecta* van Matthaeus en Dumbar was een hele verzameling geleerdenbrieven opgenomen (respectievelijk 1698-1710 en 1719-1722). Toch is er een verschil. Ook Kroon en Jonckbloet schatten de traditie van hun voorgangers zeer hoog en spaarden de lof voor Van Wijn noch voor Willems. Maar net zo open waren ze over de verschillen tussen hen en hun voorgangers, over de geboekte vooruitgang van hun vakgebied dus. Zo spraken Jonckbloet, Kroon en hun jeugdige drang in hetzelfde schema als de toen even jonge Hoffmann von Fallersleben twintig jaar eerder, in een schema van traditie en vernieuwing. De vernieuwing die zij voorstonden was echter van een andere aard; de uitkomst van hun activiteiten trouwens ook. Meer dan vroeger zou hun commentaareditie bijdragen tot een disciplinair bewustzijn onder editeurs.

Lof en kritiek voor voorgangers

Hoe zag het schema van traditie en vernieuwing er bij Jonckbloet en Kroon uit? De traditie kreeg haar gestalte in de figuren van Hendrik van Wijn en Jan Frans Willems – twee heren die ook al van Hoffmann woorden van lof gekregen hadden. Beide heren gaven de jonge editeurs zowel lof als kritiek en zij volgden daarbij twee keer hetzelfde stramien.

Van Wijn was natuurlijk de editor-in-spe van Van Heelu, maar werd door de editeurs met meer decorum omhangen dan voor een collega-editor of voorganger-editor gebruikelijk was. Samen met de koninklijke bibliothecaris verwachtten ze dat Van Wijns verzameling van aantekeningen 'niet alleen tot opheldering van HEELUS Kroniek van het grootste nut kon zijn, maar in het algemeen voor onze oude

---

⁷ *Ibidem*, iv.

Geschiedenis en Letterkunde.’ De achting van de editeurs voor hun tekst is dus groot en zonder omhaal hanteren zij voor hun arbeid dan ook het vertoog dat al eeuwen voor het bezorgen van oude schrijvers gebruikt werd: met hun editie van de aantekeningen wilden zij aan ‘het letterkundig publiek’ ‘eene wezenlijke dienst’ bewijzen en voorkomen dat ze ‘geheel in de vergetelheid gedompeld [...] blijven’. Van Wijns werk was een ‘lang bedolven schat’, waarvan het laatste deel ‘helaas niet is voltooid!’; Van Wijn zelf een man van ‘langdurigen arbeid en onvermoeide vlijt’ en niet minder dan een ‘Schrijver’.⁸ Zijn teksten pasten de editeurs dan ook – hoewel het eigenlijk voetnoten waren – enkel in de spelling aan, maar ze behielden hun uitdrukkingen en stijl. Van Wijn kreeg van zijn editeurs de behandeling die middeleeuwse en zeventiende-eeuwse auteurs voor hem ook al gekregen hadden (en die Willems met zijn kritische apparaat bij Van Heelu, ‘cet éclat d’illustration’,⁹ voor zichzelf misschien ook wel gewenst had). Op die manier werd een filoloog en editeur door zijn eigen editeurs op het plan van de literaire traditie geheven.

De achting van Jonckbloet en Kroon voor Van Wijn ging gepaard met een nieuw disciplinair zelfbewustzijn en daarom ook met kritiek. Van Wijn verdiende wel alle lof van de jongelingen, maar ook niet zonder voorbehoud:

[...] alleen zij dit opgemerkt, dat het grootste gedeelte dezer aantekeningen nog in de voorgaande eeuw werd opgesteld; indien ze dus nog lezenswaardig zijn in onzen tijd, waarin de beoefening der oude Nederduitsche Letterkunde zoo groote vorderingen maakte, moet dit onze achting en bewondering voor den Schrijver vermeerderen.¹⁰

Van Wijn was dus wel de bewondering van de jongelingen waard, maar enkel omdat zijn werk ook in een nieuwe eeuw, in een nieuwe tijd overeind bleef. Van Wijn was enkel het editeren waard omdat hij, hoe oud ook, aan nieuwe standaarden voldeed, standaarden van vooruitgang in de literatuurstudie.

Een soortgelijk stramien was te lezen bij wat Jonckbloet en Kroon schreven over Willems. Het was omwille van dezelfde disciplinaire vooruitgang dat ze tot de editie van deze aantekeningen gedwong werden, want Willems had ze niet kunnen opnemen in zijn editie van Van Heelu. Jonckbloet en Kroon haastten zich niettemin om ook het gezag van Willems te erkennen, al konden ze er niet omheen dat ze diens werk – het werk van ‘den kundigen en onvermoeiden J. F. WILLEMS’ – moesten verbeteren. Ze verzekerden dan ook expliciet dat

hierdoor de verdienste der uitgave van den Heer WILLEMS onverminderd blijft. Hij houde zich overtuigd dat wij ook daarom ons aan deze uitgave gewaagd hebben, wijl hij meende dat VAN WYNS

⁸ Ibidem, i-iii.

⁹ Willems, *Chronique en vers de Jean van Heelu*, iii. Vergelijk met blz. 296.

¹⁰ Jonckbloet en Kroon, *Aantekeningen door Van Wyn*, ii.

arbeid te veel nuttigs bevatte om geheel in de vergetelheid gedompeld te blijven. Hem, die alle moeite en zorg heeft aangewend om HEELU glansrijk in de wereld te doen treden, zal noch kan het onaangenaam zijn wanneer de hulpbronnen tot regt verstand van dien schrijver vermenigvuldigd worden. Daarom wenschten wij dit werk aangemerkt te zien als een vervolg, een aanhangsel op de uitgave van den Heer WILLEMS.¹¹

Jonckbloet en Kroon gaven naar eigen zeggen de aantekeningen van de grote Van Wijn inderdaad slechts uit als voetnoten bij het werk van de grote Willems.

Toch voelden de jonge editoren zich vrij om de fouten in de editie van Willems openlijk te verbeteren. De beleefdheid lieten ze daarbij niet varen:

Die weet wat het inheeft den druk van eenen ouden Schryver te bewerkstellingen, zal zich niet verwonderen, dat er hier en daar in de uitgave van WILLEMS eenige, hoewel dan ook geringe, afwijkingen plaats hebben van het HS. dat bij die uitgave is gevolgd. Wij hebben gemeend het publiek eene dienst te doen, en in den geest van den Heer WILLEMS te handelen, door die misstellingen in de Bijlagen te veranderen, daar alleen die van vs 5832 in de lijst van errata door WILLEMS is verbeterd.

Met enige omhaal gaan Jonckbloet en Kroon dus, ondanks hun betuigde trouw aan de traditie, over tot het verbeteren van Willems, met een lijst van correcties in zestien kolommen, aan de hand van het oorspronkelijke handschrift dat hen ‘met de meeste welwillendheid’ ter beschikking was gesteld door de koninklijke bibliothecaris.¹² Willems moest dus ook openlijke kritiek op zijn werk kunnen verdragen.

De openbaarheid van het geleerde debat

De kritiek kwam er niet uit vitterij, zo verzekerden ze verder, maar wel uit een groter, publiek belang. Jonckbloet en Kroon wilden met deze manier van werken, met het editeren van voetnoten en het publiekelijk corrigeren van andermans werk, het detaillistische werk van de teksteditor perfectioneren en zo de restauratie van het tekstfragment – zoals Grimm dat voor zich zag – bereiken. Zelfs de kleinste fouten in een teksteditie moesten daarom vermeden worden:

Zelfs geringe afwijkingen, als b. v. de schrijfwijze van *in den* voor: *inden*, *van den* voor: *vanden*, enz. hebben wij aangeteekend, daar dergelijke woordkoppelingen wezenlijk tot de bijzondere schrijfwijze onzer ouden behooren.¹³

¹¹ Ibidem.

¹² Citaten op Ibidem. De bijlage zijn de ‘Misstellingen in de uitgave van Willems, naar het handschrift veranderd’, in: Jonckbloet en Kroon, *Aanteekeningen door Van Wyn*, 209-210.

¹³ Jonckbloet en Kroon, *Aanteekeningen door Van Wyn*, iii.

Het was dit soort openlijke discussie, zowel onder geleerden als met de traditie, die volgens Jonckbloet en Kroon de studie van de oude letteren in de nieuwe tijd vooruitgang deed boeken. Jonckbloet en Kroon brachten niet alleen, zoals alle editeurs voor hen, ontoegankelijke teksten in de openbaarheid en niet alleen tooiden zij zich daarbij met de gebruikelijke *epitheta* van de tekstbezorger, zij traden ook zelf als geleerde in de publieke arena, bereid om de discussie met collega's en met voorgangers aan te gaan. Na 1840 zou dit soort publieke discussie onder editeurs het handelsmerk van Jonckbloet worden en dit soort openbaarheid zal hierna dan ook een wezenlijk kenmerk blijken van de tekstbezorging als wetenschappelijk vak.

De openbaarheid van de tekst kreeg na 1840 dus het gezelschap van de openbaarheid van de editeur. Het belang van deze stap van de broekjes Jonckbloet en Kroon werd aan verschillende zijden erkend. Ze werden daartoe, zoals vermeld, aangepord door de koninklijk bibliothecaris Holtrop en ze genoten ook de steun van de Leidse universiteitsbibliothecaris Jacob Geel. Maar belangrijker was nog de toestemming die ze kregen van het Departement van Binnenlandse Zaken, 'voor welken gunstige beschikking wij hier onzen gepasten dank brengen, vooral aan Z. Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken, Baron DE KOCK.'¹⁴ De openbaarheid van het debat onder editeurs was met andere woorden niet alleen een zaak van brandende jeugdigheid, maar werd zelfs officieel gecertificeerd.¹⁵ Het zelfbewustzijn van de editeur, sinds decennia in metaforen beleden, werd nu officieel erkend en trad dan ook, zoals in dit hoofdstuk zal blijken, via eigen organisatievormen, in de openbaarheid van het geleerde debat. De periode vanaf ongeveer 1840 in de geschiedenis van de teksteditie in de volkstaal is dan ook een periode van het zelfbewustzijn en de emancipatie van de editeur.

De wetenschappelijke doelen van Jonckbloet (1838-1843)

In 1840 bezorgden editeurs Jonckbloet en Kroon de noten van editeur Van Wijn. De editie van de noten duidt op een nieuw *sérieux* in de praktijk van de tekstbezorging: voor de tekstediteur was een periode van groot zelfbewustzijn aangebroken. Dat zelfbewustzijn had niet meer enkel te maken, zoals het sinds de Stoke-editie van 1591 was geweest, met een hem toegedicht vaag aura van licht en leven. Het zelfbewustzijn van de editeur was voortaan reflectief: onder editeurs ontstond een onderling debat over hun eigen activiteiten zoals het voorheen nog niet gevoerd was. Het debat werd gevoerd op de bekende plaatsen en over dezelfde boekenverzamelingen, maar het poneerde zichzelf als nieuw en kritisch. Daarbij werden buitenlandse voorbeelden

¹⁴ Ibidem, ii.

¹⁵ Zie voor deze overheidssteun en andere initiatieven het proefschrift van Hoogeland, "De Nederlandse overheid en het literaire historisme".

genoemd om de binnenlandse stand van zaken te bestrijden. En uiteindelijk kreeg die vernieuwingsbeweging ook gestalte in de organisatie van de geleerde arbeid: er ontstonden eigen genootschappen voor editeurs, de Maetschappy der Vlaemsche bibliophilen in Vlaanderen en de Vereeniging ter bevordering der oude Nederlandsche letterkunde in het Noorden. Die editeursgenootschappen, die bestonden tussen 1838 en 1848, waren het korte hoogtepunt van het editievak en de weg waarlangs de oude Nederlandse filologie aansluiting vond bij het nieuwerwetse Europese literaire historisme. Zij zullen het onderwerp van de volgende paragraaf zijn. In deze paragraaf komen de er aan voorafgaande vernieuwingen aan bod. We zullen de editeur in beide paragrafen tegenkomen met een studentenpet – in de laatste paragraaf van dit hoofdstuk uiteindelijk in het zwarte velours van de professorale toga.

De student die als editeur het meest van zich liet horen was Willem Jonckbloet. Zijn vaste gezelschap werd niet Kroon van de editie van 1840, maar wel de jongere Matthias de Vries. Jonckbloet en De Vries bleven hun hele leven lang persoonlijke vrienden en gelijkgezinden in hun vakgebied, al liepen hun wegen uiteen. Zij waren het type student en bouwden het soort vriendschap uit dat zich leent tot legendevorming: Johannes Kneppelhout modelleerde student Flanor uit zijn *Studententypen* naar Jonckbloet¹⁶ en in zijn levensschets wordt verteld dat hij Matthias de Vries leerde kennen op de studentensociëteit, op het moment dat hij hem ‘het gesprek hoort kruiden met eene aanhaling uit MELIS STOKE’.¹⁷ Stoke had het begin van de Nederlandse tekstbezorging betekend en deed nu ook een vriendschap ontkiemen tussen twee studenten die er een nieuwe begin mee wilden maken. Hierna zullen deze twee vrienden inderdaad de bloei van het editievak binnen de academie verpersoonlijken.

Aansluiting bij het bestaande vak (1838-1843)

Voorlopig waren zij echter nog student. Hoe was de stand van zaken in het Nederlandse editievak op het moment dat zij zich zo veelbelovend gedroegen? Er was het belangrijke jaar 1819 geweest, met Clignets *Esopet*-editie, met Willems' *Verhandeling* en met het bezoek van Hoffmann von Fallersleben. Het werk was daarna voortgegaan, onder meer in meer gespecialiseerde tijdschriften en vaak ook door professoren die uit het revolutionaire België gevlucht waren. Een en ander gaf rond 1838 een opmerkelijke reeks resultaten. De hoogleraar theologie Joannes Clarisse, die in 1818 de bibliotheek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde verrijkt had met twee losgeweeke perkamentjes, bediende in dat jaar diezelfde Maatschappij nogmaals: hij bezorgde in haar reeks *Nieuwe werken* de

¹⁶ Voor de mogelijke vereenzelviging van Flanor en Jonckbloet: Klikspan, *Studentenschetsen*, A. Kets, M. Lenders, en O. Praamstra eds., 2 dln., Monumenta Literaria Neerlandica 13 (Den Haag: Constantijn Huygens Instituut, 2002), dl. 2: Commentaar, 189-190.

¹⁷ H. E. Moltzer, ‘Levensbericht van W. J. A. Jonckbloet’, *Jaarboek van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen gevestigd te Amsterdam*, (1886) 1-70, 5.

Heimelijkheid der heimelikheden van Jacob van Maerlant.¹⁸ Hij bewees zo de levenskracht van twee oude waarden: Maerlant en de Maatschappij. Het meest opmerkelijke resultaat in 1838 was de eerste editie van een ridderroman: de Utrechtse hoogleraar Nederlands Lodewijk Gerard Visscher, vluchteling uit België, bezorgde toen *Ferguut*.¹⁹ In Duitsland verscheen verder ook in 1838 een bijzondere literatuurgeschiedenis, geschreven door een andere Belgische vluchteling, de voormalige Leuvense hoogleraar F.J. Mone. Zijn *Übersicht der niederländischen Volks-Literatur älterer Zeit* gaf de geschiedenis van wat hij omschreef als de Nederlandse ‘National-Literatur’. Voor het Nederlandse volk, maar ook voor alle andere, was het volgens Mone mogelijk om de geschiedenis te bestuderen via zijn literatuur. Dat was zo omdat volgens hem de literatuur de echte bron van de nationale ziel was. De geschiedenis van die nationale literatuur kennen betekende dus de geschiedenis van de natie kennen.²⁰ In België zelf had Willems in 1836 de Nederlandse *Reinaert* bezorgd,²¹ een jaar later startte hij zijn *Belgisch museum*, in de jaargang van 1838 manifesteerde Jonckbloet zich daarin met een brief vol correcties op een door Willems bezorgd fragment.²² Dat zijn de belangrijkste resultaten van de tekstbezorging na de Belgische onafhankelijkheid, resultaten waar Jonckbloet en de jongelingen aansluiting bij zochten, maar ook waar ze ook afstand van namen.

Aanvankelijk leken de jongelingen in hun editiewerk vooral goed te passen in die stand van zaken, met enkel wat kleine correcties. De teksten die zij uitgaven behoorden immers tot de traditionele domeinen van studie. Voor de middeleeuwse kronieken en leerdichten – het ene traditionele domein van de tekstediteur – schoven zij bij aan de tafels van de bekende boekverzamelingen in Leiden en in Den Haag. In de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag ontmoette Jonckbloet meer welwillendheid dan Hoffmann en hij vond er een handschrift van *Beatrijs*, dat hij in druk bracht in 1841.²³ Een jaar later bezorgde hij de *Dietsche doctrinael*, waarvan hij de tekst van opnieuw een Haags handschrift gebruikte. Varianten kwamen uit een ander handschrift uit die collectie en verder uit handschriften uit de collecties van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde (waar de weker Clarisse het zijne aan had bijgedragen) en uit privécollecties als die van de Leuvense hoogleraar de Ram en

¹⁸ J. Clarisse, *De heimelijkheid der heimelikheden. Dichtwerk, toegekend aan Jacob van Maerlant; met eene inleiding en aanteekeningen van wege de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde uitgegeven* (Dordrecht: Blussé en Van Braam, 1838a).

¹⁹ Lodewijk Gerard Visscher, *Ferguut. Ridderroman uit den fabelkring van de Ronde Tafel* (Utrecht: Robert Nathan, 1838).

²⁰ Franz Joseph Mone, *Uebersicht der Niederländischen Volks-Literatur älterer Zeit* (Tübingen: Ludwig Friedrich Fues, 1838). Zie ook Leerssen, *De bronnen van het vaderland*, 87.

²¹ Willems, *Reinaert de Vos. Episch fabeldicht van de twaelfde en dertiende eeuw. Met aenmerkingen en ophelderingen*.

²² W. Jonckbloet en J.F. W., ‘Over het gedicht de Leuvense Kampvechter (Belgisch Museum, I, bl. 26)’, *Belgisch Museum voor de Nederduitsche Tael- en Letterkunde en de Geschiedenis des Vaderlands*, 3 (1839) 105-107.

²³ Willem Jozef Andries Jonckbloet, *Beatrijs. Eene sproke uit de XIII eeuw* (‘s Gravenhage: A. D. Schinkel, 1841c).

Willems' vriend C.P. Serrure (die het gekocht had uit de collectie van Maerlanteditie Clignett). Jonckbloet had op dit moment nog niet de kans gehad om buitenlandse collecties bij zijn werk te betrekken: de *Doctrinaelen* uit Brussel, Bremen en Berlijn bleven uit het zicht van de editoren in Nederland.²⁴ De Vries nam evenzeer deel aan de traditionele tekstbezorging. In 1840 bracht hij enkele fragmenten in druk in het tijdschrift *Taalkundig magazijn*. De fragmenten waren hem ter hand gesteld door zijn 'Leermeester' Siegenbeek en drie ervan vertelden het verhaal van Barlaam en Josaphat, een onderdeel van de *Spiegel historiael*, het vierde was de komst van de Antichrist zoals die voorkomt in *Der leken spiegel*.²⁵ In 1844 maakte De Vries nog edities van een dertiende-eeuwse samenspraak, een reeks spreuken en een gedicht die hij had gevonden in de bibliotheek van de Leidse Maatschappij.²⁶

Behalve op dit ene traditionele domein van de middeleeuwse kronieken en leerdichten bleven Jonckbloet en De Vries ook op het andere actief, op het domein van de zeventiende-eeuwse poëzie. Jonckbloet bracht het *Cluys-Werk* van Constantijn Huygens voor het eerst in druk in 1841.²⁷ De Vries bezorgde *Warenar* van P.C. Hooft in 1843 met inleiding en aantekeningen en vanaf hetzelfde jaar bezorgde hij ook de eerste vijf volumes met de dichtwerken van Jacob Cats.²⁸ Al zou Jonckbloets *Beatrijs* later, in het bijzonder in de tweede uitgave van 1859, wel aan belang winnen, toch waren al deze edities van meestal onbekende teksten niet revolutionair. Het ging nog steeds om middeleeuwse kronieken en leerdichten en om zeventiende-eeuwse poëzie die bewaard werden in Den Haag en in Leiden. Nieuw waren de teksten en de vindplaatsen van de jonge editoren Jonckbloet en De Vries niet.

De dingen die de studenten Jonckbloet en De Vries in de jaren na 1838 ondernamen sluiten naadloos aan bij de stand van zaken in het Noorden, het Zuiden en Pruisen. Enerzijds zochten zij aansluiting bij die toestand: zij bezochten dezelfde boekenverzamelingen, deden daar hetzelfde secure werk en publiceerden in dezelfde of in gelijksoortige tijdschriften. Anderzijds was het verschil onmiskenbaar; zij

²⁴ W. J. A. Jonckbloet, *Die Dietsche Doctrinale, leerdicht van den jare 1345, toegekend aan Jan Deckers, Clerk der stad Antwerpen. Uitgegeven door Dr. W. J. A. Jonckbloet, Lid der Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde te Leiden* ('s Gravenhage / Rotterdam: A. D. Schinkel / W. Messchert, 1842).

²⁵ M. de Vries, 'Fragmenten eener Nederduitsche vertaling van den roman van Barlaam en Josaphat, met eene inleiding en aantekeningen', in: A. de Jager (red.) *Taalkundig magazijn, of Gemengde bijdragen tot de kennis der Nederduitsche taal* (Rotterdam: T.J. Wijnhoven Hendriksen, 1840-1841) 1-94 & 281-288, citaat op 9.

²⁶ M. De Vries, 'Fragment eener berijmde zamenspraak uit de XIII eeuw, benevens eenige oude spreuken en het begin van een gedicht, getiteld: Van neghen den besten. Met eene inleiding en aantekeningen uitgegeven', *Nieuwe werken van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde*, 6 (1844a) 123-186.

²⁷ W. J. A. Jonckbloet, *Cluys-werk. Dichtstuk van Constantyn Huygens, voor het eerst uitgegeven* ('s-Gravenhage: J. L. C. Jacob, 1841b).

²⁸ M. de Vries, *P. C. Hoofts Warenar met eene inleiding en aantekeningen door M. de Vries* (Leiden: H.W. Hazenberg & C°, 1843) en M. de Vries en A. de Jager, *Dichtwerken van Jacob Cats naar de behoeften van den tegenwoordigen tijd ingerigt*, 8 dln., Dichtwerken (Deventer: Ter Gunne, 1843-1853). Vgl. van Driel en Noordegraaf, *De Vries en Te Winkel*, 57-59.

zochten het op en benadrukten het. Dat gebeurde het vroegst door Jonckbloet alleen: hij maakte kritische besprekingen van andermans edities, hij verwierf zelf met een editie de doctorstitel en ondernam een letterkundige reis. Later kreeg hij het gezelschap van De Vries en anderen: vanaf dan kreeg het editievak een andere organisatie, maar ook het eerste echt methodologisch debat. Elk van die nieuwigheden zijn de stapstenen om de weg van het editievak naar een nationale en academische wetenschap te volgen.

De kritische editiebespreking en het chronologisch-geografische schema van Jonckbloet (1838)

Hoe jong Jonckbloet ook was op het moment dat hij meewerkte aan de editie van Van Wijns noten in 1840, hij was daarmee niet aan zijn proefstuk toe. Twee jaar eerder had hij al een kritische brochure laten verschijnen. Anoniem besprak hij daarin de editie die de hoogleraar L.G. Visscher van de *Ferguut* in 1836 had gemaakt. Jonckbloet was er met andere woorden van bij het begin bij: *Ferguut* was de eerste Middelnederlandse ridderroman die in druk verscheen, nadat Clignett in 1819 het veld van de middeleeuwse fictie had geopend. Jonckbloets bespreking ervan bevatte veel van de elementen uit het patroon dat de rest van dit hoofdstuk zal bepalen, allereerst de kritische houding tegenover medefilologen en de aandacht voor de middeleeuwse epiek. Daarom komt Jonckbloets bespreking hierna uitgebreid aan bod.

Daarna komen nog twee vernieuwingen aan bod die Jonckbloet invoerde. In 1840 verwierf hij voor een editie van een Nederlandse tekst de doctorstitel, waarmee hij het genre een nog niet gezien academisch cachet gaf. Daarnaast maakte hij in 1842 een letterkundige reis door Duitsland. Die sterkte hem nog meer in zijn zienswijze en liet hem met meer overtuiging het patroon van zijn nationale doel en zijn kritische weg erheen uiteenzetten.

Zoals voor velen, waren ook Jonckbloets idealen de schering voor een inslag van bezwaren. Zijn zoektocht naar de natie in een wetenschappelijk bestudeerde tekst ging samen met een ontevredenheid over de stand van het Nederlandse editievak en over de recente ontwikkelingen die daartoe hadden geleid. De toekomst van de tekstbezorging die Jonckbloet voor ogen had presenteerde hij telkens opnieuw als een nodige reactie op het recente verval van de Nederlandse filologie. Het resultaat was een chronologisch-geografisch schema van de vakgeschiedenis dat hij decennialang bleef presenteren in zijn publicaties. Jonckbloets schema verscheen voor het eerst in 1838, toen hij anoniem *Iets over Ferguut* schreef, zijn kritische brochure over de editie die hoogleraar L.G. Visscher van die tekst gemaakt had in 1836.

Misschien was het omdat Jonckbloet nog een student was of misschien omdat hij zijn brochure anoniem liet verschijnen, in ieder geval kreeg zijn chronologisch-geografische schema hier zijn helderste uiting. *Iets over Ferguut* opende met een schets van de filologische lethargie in Nederland.

Sedert VAN WIJN, HUYDECOPER en CLIGNETT was de toestand onzer oude Letterkunde, ten minste in ons Vaderland, kwijnende: terwijl DUISCHLAND en BELGIË het voorbeeld van nieuw ontwaakten ijver gaven bleef in Nederland alles rustig, althans hetgeen in dit vak gedaan werd was van weinig belang.²⁹

De achttiende-eeuwse heren Van Wijn en Huydecoper genoten nog Jonckbloets achting, Clignett was – hij noemt ze niet, maar dacht daarbij wellicht aan diens *Bijdragen tot de oude Nederlandsche letterkunde* uit 1819, met de *Esopet* – de laatste vertegenwoordiger van hun era geweest. Jaren van geleerde stilte volgden, terwijl Duitse en Belgische geleerden het werk voortzetten. ‘Eindelijk toch’, zo gaat Jonckbloet verder, ‘scheenen sommige Hoogleraren te gevoelen dat wij tot onze schande ten achter bleven, men gevoelde de noodzakelijkheid dit te veranderen’. Als bewijzen van de activiteit van de hoogleraren na 1830 noemt hij G.J. Meijers editie van *Het leven van Jezus* uit 1835, naar een Sint-Truidens handschrift, en ook L.G. Visschers *Ferguut*.³⁰ Maar actieve hoogleraren op zich waren voor Jonckbloet, ook als student al, niet genoeg: de kwaliteit van hun editiewerk moest hoog genoeg zijn. ‘Met geestdrift’ zag hij wel de *Ferguut* in druk verschijnen, ‘daar wij hartelijk verlangden het belangrijk geheel te leeren kennen, welks waarde wij door de uitgave van HUYDECOPER’S *Melis Stoke* bij gedeelten hadden leeren kennen.’ Maar iemand moest ook de gebreken aanduiden, ‘daar deze uitgave, hoewel eene groote leemte in onze oude letterkunde aanvullende, en dus in verscheidene opzigten zeer verdienstelijk, door in het oog loopende misslagen ontsierd wordt.’³¹ De toestand, zoals hij die in zijn schema schetste, dwong Jonckbloet dus in dit concrete geval ertoe om een kritische pen te hanteren – al deed hij dat anoniem.

Jonckbloets kritiek spitste zich toe op drie aspecten van de *Ferguut*-editie, die tegelijk ook onderdelen van een eigen, te realiseren onderzoeksprogramma konden zijn: de aanduiding van varianten uit de verschillende handschriften, de woordverklaringen in het glossarium en de historische aantekeningen in de voetnoten. Dit driedelige instrumentarium van de editeur wilde Jonckbloet anders gebruikt zien, om grotere doelen dan enkel de teksteditie te dienen. Om te beginnen moest er een variantenapparaat zijn, waarvoor natuurlijk een collatie nodig was, om zo ooit grammaticale regels van het oudere Nederlands op te kunnen stellen:

De onderscheidene Handschriften zouden moeten vergeleken worden, en verschillende onjuistheden in den tekst, welke hoe gering ook, aanmerkelijk worden voor eene taal wier grammatica nog door

²⁹ [W. J. A. Jonckbloet], *Iets over Ferguut, ridderroman uit den fabelkring van de Ronde Tafel, uitgegeven door Professor L. G. Visscher* (Leiden: H.W Hazenberg & Comp., 1838), 1. De brochure verscheen anoniem. Het gebruikte schema is echter onmiskenbaar dat van Jonckbloet.

³⁰ Meijer, *Het leven van Jezus. Een nederlandsch handschrift, uit de 13e eeuw. Met taalkundige aantekeningen, voor het eerst, uitgegeven* en Visscher, *Ferguut*.

³¹ Jonckbloet, *Iets over Ferguut*, 1-2.

vergelijking moet gevonden worden, zou men *steeds* moeten aanwijzen, [...] ³²

Een nauwkeurige vergelijking moest dus ooit tot ruimere kennis van de oude taal leiden. Net daarom moest de editeur ook – ten tweede – in de woordverklaringen precisie betrachten. Dat had Visscher niet genoeg gedaan en Jonckbloet somde zijn ‘punten van beschuldiging’ op.

1°. Hadden wij gewacht dat in het *Glossarium* de woorden elkander in geregelde alfabetische orde zouden opvolgen; maar neen, tot groot ongemak der lezers staat b. v. *chiere* achter *cume*, *delijt* tusschen *derre* en *deus*, *galt* achter *ghere*, *vespertijt* achter *vrucht*, enz. enz., hetgeen mede aan haast of onnauwkeurigheid moet worden toegeschreven.

2°. Is van sommige woorden of uitdrukkingen geene melding in het *Glossarium* gemaakt, niettegenstaande onduidelijkheid of anderszins dit noodwendig maakte.

3°. Komen er eenige woorden in voor, die onjuist en geheel valsch zijn verklaard. ³³

De verklarende woordenlijst van Visscher was dus niet alleen onhandig, maar soms ook gewoon fout.

Een derde misser van L.G. Visscher waren de historische aantekeningen die hij achterwege had gelaten. Jonckbloet voorspelde immers ‘dat, naar mij voorkomt, een Roman als deze, die mede eene eerste bron is voor de levenswijze enz. der middeleeuwen, wel waardig was geweest om hier en daar met eenige oudheidkundige aantekeningen opgehelderd te worden.’ Huydecopers taalkundige opmerkingen over *Ferguut* zouden nu aangevuld moeten worden met een cultuurhistorische studie ervan om de ridderlijke alledaagsheid te leren kennen. Jonckbloet noemde als voorbeeld daarvoor de *Mémoires sur l'ancienne chevalerie* van Jean-Baptiste de La Curne de Sainte Palaye, een Fransman die in de voorgaande eeuw handschriften verzameld had en lid was geweest van de Parijse Académie des Inscriptions et des Belles-Lettres. Zijn *Mémoires* hadden behalve kronieken en rechtsdocumenten inderdaad ook ridderromans als bron en leverden daarom ‘de merkwaardigste bijdragen tot de middeleeuwsche archaeologie’. ³⁴ Een oudheidkunde van de middeleeuwen was voor Jonckbloet dus, naast een oude grammatica en de woordenschat, een derde doel voor de tekstediteur. Een drievoudig doel met een drievoudige route erheen, dat vooral kwaliteitsvol moest zijn: een nauwgezet variantenapparaat, een gedegen woordenlijst, mentaliteitshistorische aantekeningen. En niet alleen in Duitsland en België, maar dus ook in Frankrijk konden de hooggeleerde maar slaperige Nederlandse editoren dus

³² Ibidem, 2.

³³ Ibidem, 4.

³⁴ Ibidem, 20. Voor de Sainte Palaye, zie: De Schryver, *Historiografie*, 239 en uitgebreider: Lionel Gossman, *Medievalism and the ideologies of the Enlightenment. The world and work of La Curne de Sainte-Palaye* (Baltimore Md: Johns Hopkins Press, 1968).

leren welke doelen zij moesten dienen en hoe zij met hun oude teksten moesten omgaan.

Als student formuleerde Jonckbloet dus al verrassend helder drie filologische doelen en daarom was hij al uitgesproken in zijn kritiek op een hoogleraar. In de loop der jaren zou er verder weinig aan het programma veranderen, Jonckbloet toonde alleen meer lef en noemde niet meer enkel dode vrienden en vijanden bij naam. Hij verdeelde zo het filologische cohort in mede- en tegenstanders, terwijl hij ook zelf met zijn editiewerk de drie doelen trachtte te bereiken: een goed editievak, een lexicologie van de Nederlandse taal en een nationale geschiedenis van het Nederlandse volk.

Een eerste stap daartoe was *Iets over Ferguut*, een kritische boekbespreking. Ook in andere kanalen schuwde Jonckbloet de kritiek niet, zoals in 1839 bleek uit zijn brief in het *Belgisch museum* van Willems. Die bestond uit een lijst correcties op de editie die Willems had gemaakt van een dertiende-eeuws gedicht in hetzelfde tijdschrift – dat later overigens geïdentificeerd zou worden als een deel van Lodewijk van Velthems *Spiegel historiael*.³⁵ Jonckbloet benutte voor de uitvoering van zijn plannen voorlopig nog gewoon hetzelfde podium als zijn voorgangers, dat van het tijdschrift en de brochure.

Een editie als academisch proefschrift (1840)

Jonckbloets chronologisch-geografische schema was even helder als zijn drie grote wetenschappelijke doelen. Natuurlijk konden die niet meteen bereikt worden en moest hij bij het kleine filologische werk van de editeur beginnen. Dat deed hij in 1840, zoals bleek, met zijn medestudent Kroon en de aantekeningen van Van Wijn op Van Heelu, maar datzelfde jaar leverde hij nog ander werk af. Het ging om een *Specimen e literis Neerlandicis*, te weten de enkele hoofdstukken die Lodewijk van Velthem schreef als vervolg op Jacob van Maerlants *Spiegel historiael*. Dit werk zou voor Jonckbloet een grote stap naar het nieuwe zijn, maar het getuigde ook nog van veel van het oude.

Enerzijds sloot Jonckbloets *Specimen* aan bij het werk van vroegere filologen. Hij deed bijvoorbeeld het werk van de achttiende-eeuwse bibliofiel Isaac Le Long en zijn editie uit 1727 over. Daartoe raadpleegde hij hetzelfde handschrift als Le Long en later Clignett en Steenwinkel, dat nu, zoals zo vele, berustte in de Leidse academische collectie. Ook op een meer inhoudelijk niveau bleef Jonckbloet in de pas van zijn voorgangers lopen. In het *Specimen* nam hij ook een oude versie van het *pater noster* op, daarbij voortbouwend op het geleerd-taalkundige werk van de Schola Hemsterhusiana uit de achttiende eeuw. Deze editie betekende ten slotte een logische aanvulling op de editie van Maerlants *Spiegel*, een werk dat binnen de Maatschappij

---

³⁵ Jonckbloet en W., ‘Over het gedicht de Leuvensche Kampvechter (Belgisch Museum, I, bl. 26)’.

begonnen was en nu, ondanks de Van Lenneps aan het Koninklijk Instituut, nog steeds geen afronding gevonden had.

Anderzijds was er een cruciaal verschil tussen deze editie en het werk van voorgangers: zij diende als een formele proeve van bekwaamheid aan de academie. Jonckbloet verdedigde zijn werkstuk in het openbaar voor een jury onder voorzitterschap van hoogleraar Matthijs Siegenbeek en verdiende er de doctorstitel voor. Zo werd Jonckbloet niet een jurist of theoloog, en ondanks zijn studies ook geen medicus, die de filologie als liefhebberij beoefende, hij werd met zijn editie een gediplomeerd letterkundige. Hiermee kwam de volkstaaleditie bij de kern van de studie aan de hogeschool. Jonckbloets *Specimen e literis Neerlandicis* zou slechts een aankondiging blijken van de academische toekomst van het editievak.³⁶ Deze nieuwe situatie maakte het voor Jonckbloet nog makkelijker om, zijn schema getrouw, kritiek te leveren op zijn Nederlandse voorgangers en de vooruitgang van zijn vak te bepleiten. Het nulpunt daarvoor was de editie van dit werk door Le Long in 1727 geweest. Dat stamde, veel meer nog dan de aantekeningen van Van Wijn op Van Heelu, uit een ongeschikte tijd:

Zeker, we hebben het werk van Van Velthem uitgegeven in handen, sinds het jaar 1727, maar deze uitgave lijkt zelf te beletten dat het gelezen zou worden. Hierna zullen we immers zien dat de manier van uitgeven van Isaac le Long, geenszins kritisch, helemaal niet voldoende is voor deze tijden van ons, waarin voor de kritische en filosofische studie van onze oude taal zo vele en zo grote vorderingen gebeurd zijn.³⁷

Zijn editie van een middeleeuwse kroniek was dus een bewijs van de zo gewenste vooruitgang van het vak. Tegelijk diende het werkstuk als een academische proeve van bekwaamheid: Jonckbloet verdedigde zijn werkstuk in het openbaar voor een jury en verdiende er de doctorstitel mee. Zo werd Jonckbloet een gediplomeerd letterkundige en kreeg de volkstaaleditie een vaste plek aan de universiteit. Hij had dus niet zomaar kritiek op toestand van het editievak, maar verwierf er zelf een academische graad mee.

Jonckbloets letterkundige reis door Duitsland (1842)

De kritische bespreking van edities en de academische graad die Jonckbloet verleend werd voor een verder traditionele editie vormden slechts twee van de noviteiten. Een

³⁶ Guilielmus Josephus Andreas Jonckbloet, *Specimen e literis Neerlandicis, exhibens Ludovici de Velthem Chronici, quod inscribitur Speculum Historiale, librum III, denuo editum secundum Codicem MS. unicum, Bibliothecae Acad. Lugd. Bat. atque annotatione illustratum* (Hagae Comitum: Adriaan David Schinkel, 1840).

³⁷ 'Editum quidem habemus opus Velthemii, inde ab anno 1727, sed ipsa haec editio impedire videtur quominus legatur. Mox enim videbimus rationem edendi Isaaci le Long, minime criticam, haud sufficere hisce nostris temporibus, quibus studia critica et philosophica linguae nostrae antiquae tot, tantosque fecerunt progressus.' (Ibidem, 1).

derde was een bezoek aan het buitenland. ‘Hoopvol verliet ik het Vaderland,’ zo bracht Jonckbloet in *De Gids* verslag uit van zijn reis van 1842 door de Duitse landen, ‘en meer dan voldaan keerde ik terug.’³⁸ Zijn reis, die van mei tot november 1842 langs veel steden in de Duitse Bond ging, was inderdaad vruchtbaar geweest en leverde hem filologisch materiaal, persoonlijke contacten en versterkte inzichten over de wetenschappelijke toekomst van zijn vak op.

Jonckbloet zag heel Duitsland, dat hij tot dan uit filologische boeken kende. In centraal-Duitsland bezocht hij Wolfenbüttel en de universiteitssteden Jena, Tübingen, Göttingen, Hannover, Giessen en Kassel aanded. Verder ging hij tot het Pruisische Berlijn, over Dresden en Leipzig tot de keizerlijke hoofdstad Wenen. In Beieren bezocht hij de stad München en in het zuidwesten de stadstaat Frankfurt en verder Karlsruhe en Stuttgart in Baden en Württemberg. Over de aanleiding tot deze reis was Jonckbloet duidelijk: het was een editie geweest van ‘een belangrijk Fragment’ uit de *Brabantse Yeesten*.³⁹ Deze kroniek van de hertogen van Brabant was van de hand van Jan de Clerc (met onder meer het relaas over de slag bij Woeringen, dat hij ontleend had aan Van Heelu); de editie ervan was het werk van de Macedonische filoloog Theodor von Karajan, die filosofie gestudeerd had en aangesteld was aan de Keizerlijke en Koninklijke Hofbibliotheek in Wenen. Hij had zijn editie in 1841 laten opnemen in het geleerde *Zeitschrift für Deutsches Alterthum*.⁴⁰ Nu trok Jonckbloet dus naar die Hofbibliotheek. Het was dergelijk gepubliceerd filologenwerk dat hem door heel Duitsland joeg.

Het doel van zijn bezoek aan Duitsland was drieledig, hooggestemd, maar niet verrassend. Hij wilde in de eerste plaats in de Duitse bibliotheken en verzamelingen ‘een persoonlijk onderzoek in loco’ ondernemen naar oude Nederlandse literatuur, naar ‘iets [...] dat waardig was aan het stof der Bibliotheken te worden ontrukkt’.⁴¹ Dit was het meest concrete doel, of het middel om de grotere doelen te bereiken: de geleerde teksteditie. Hij stelt er in zijn reisverslag dan ook tot drie maal toe een in het vooruitzicht: een van Maerlants *Trojaanse oorlog* op basis van een Weense vondst, een van de fragmenten uit de roman van *Parthenopeus en Meliore* die hij in Jena trof, een van de Karelroman van *Geraert van Viane*, uit de bibliotheek in Giessen.⁴² Aan de ene kant een editoriale schattenjacht dus en ‘aan den anderen kant wenschte ik vurig de persoonlijke kennis aan te knopen met de mannen van *Duitschland*, wier genie en onvermoeide ijver die Wetenschap, wier studie mij boven alles waardig is, – en, kan het zijn, het doel mijns levens blijft, – vermogten op te voeren tot eene hoogte,

³⁸ Jonckbloet, ‘Verslag eener letterkundige reize door Duitschland, in de maanden mei-november, 1842’, *De Gids*, 7 (1843) 573-586 & 617-632, 574.

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ Theodor von Karajan, ‘Karl. Bruchstück eines Niederländischen Gedichtes’, *Zeitschrift für deutsches Alterthum*, 1 (1841) 97-110.

⁴¹ Jonckbloet, ‘Verslag’, 574.

⁴² Ibidem, resp. 583, 584 en 632.

gelijk aan die, waarop de klassieke Letterkunde staat.’⁴³ Jonckbloet zocht zowel teksten als geleerden en het hogere doel daarvan was de wetenschappelijke studie van de Nederlandse letterkunde.

Het grote, wetenschappelijke doel en de editoriale weg daartoe waren in Duitsland natuurlijk al langer vooropgesteld en in het Nederlands herhaald door Hoffmann von Fallersleben, die hem nu overigens ook, met een aanbevelingsbrief, naar de academische bibliotheek van Jena stuurde. Dat Jonckbloet onder de mannen van Duitsland ook de auteur van de *Horae belgicae* zou ontmoeten, die in de jaren 1820 vanuit Bonn de omgekeerde reis naar de bibliotheken en geleerden in de Nederlanden had ondernomen, met dezelfde verwachting van de wetenschap, met dezelfde klassieke filologie als voorbeeld, en die daar in een ander tijdschrift in dezelfde hooggestemde bewoordingen verslag van had gedaan, was, als een laat tegenbezoek, een beleefde vanzelfsprekendheid. Toch betekende het meer dan dat: Jonckbloet gaf gehoor aan Hoffmanns oproep door zelf in Duitsland zowel afgeschreven tekstfragmenten als geleerde ontmoetingen te verzamelen, om daarna in eigen land de filologie meer als een wetenschap te kunnen bedrijven.

De bijzonderste van die ontmoetingen was die in Stuttgart tussen Jonckbloet en het Comburgse handschrift. Het was het handschrift dat tot Bilderdijs grote ongenoegen voor hem en zijn Instituut onbereikbaar was gebleven. Jonckbloet ging het nu zelf inkijken en hoopte bij die gelegenheid ook de archivaris Eduard Kausler te ontmoeten. Hij vond hem afwezig, maar kon zich er toch met eigen ogen van vergewissen dat ‘de stukken, die zich daar bevinden, niet voor de Wetenschap zullen verloren gaan, waarvoor de ijver en kunde van KAUSLER de beste waarborg zijn.’⁴⁴ De onheilsberichten die Bilderdijk over dit handschrift en de Duitse geleerden had verspreid (en die bij Willems als een echo geklonken hadden) werden zo makkelijk weerlegd. Jonckbloet trok verder nog naar Karlsruhe, waar hij de gevluchte hoogleraar F.J. Mone ontmoette en waar hij, na een persoonlijke kennismaking, ‘van den vriendelijken Geleerde, aan wien onze Letterkunde zoo veel te danken heeft, de verzekering ontving, dat zijne hulp en medewerking, zoowel als zijne verzameling van wat onze oude Letterkunde betreft, mij ter dienste zouden staan.’⁴⁵ Verder ondernam Jonckbloet nog een bezoek aan de Academische Bibliotheek van Giessen nadat hij een vermelding had gelezen van ‘Fragmenta carminis epici ex cyclo fabularum Carolingensium, medio belgice’,⁴⁶ een ‘carmen’ dat ‘hactenus ineditum’ gebleven was,⁴⁷ in de gepubliceerde handschriftencatalogus van die bibliotheek. Handschriften die in Duitsland terechtkwamen waren met andere woorden niet zo verloren als Bilderdijk en Willems ze twintig jaar eerder beschouwd hadden. Wat

---

⁴³ Ibidem, 574.

⁴⁴ Ibidem, 575.

⁴⁵ Ibidem

⁴⁶ ‘Fragmenten van een episch lied uit de Karolingische verhalencyclus, in het Middelnederlands’.

⁴⁷ ‘een tot nog toe onuitgegeven lied’.

meer was: in het buitenland gold voor Jonckbloet duidelijk enkel de filologische bekwaamheid van een vakgenoot als teken van betrouwbaarheid, niet diens staatsburgerschap.

Handschriften als het Comburgse en Duitse geleerden als Kausler en Mone zouden de Nederlanders volgens Jonckbloet in staat om het filologische vak inderdaad wetenschappelijker te beoefenen. Dat inzicht formuleerde hij in zijn reisverslag – zijn chronologisch-geografische schema getrouw – expliciet als een kritiek op zijn voorgangers. De Duitse boekenverzamelingen leverden in de eerste plaats bekende en onbekende teksten op. Zeventiende-eeuwse teksten die hij in de bibliotheken vond – brieven van Grotius in Dresden en in Berlijn handgeschreven toneelstukken van P.C. Hooft, een zinnenspel van Stoke-editeur Spiegel en door prins Frederik Hendrik geschreven uittreksels uit Emanuel van Meterens geschiedenis, ‘als curiositeit nog genoemd’⁴⁸ – vermeldde hij enkel, want het was niet op dat terrein van de letterkunde dat het buitenland grote beloften inhield. Van middeleeuwse kronieken daarentegen waren nog onbekende handschriften te vinden: in Wolfenbüttel ‘een zeer goed HS.’ van de kroniek van Beka bijvoorbeeld, ‘vollediger dan dat, wat MATTHAEUS in zijne *Analecta* liet afdrukken’.⁴⁹ Bovenal echter was veel te verwachten van de ridderromans die hij in Duitsland vond. Bijvoorbeeld van ‘de door mij gevondene, of liever afgeschrevene, Stukken’ van de roman van *Parthenopeus en Meliore*, die hij nota bene na de tip van Hoffmann in Jena gelezen had. Met de fragmenten kon hij de bekende gedeelten vervolledigden, die te vinden waren in de reeks *Nieuwe werken* van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, in Mones *Anzeiger* en in de *Taal- en dichtkundige verscheidenheden* van Bilderdijk. Alweer Bilderdijk.⁵⁰

Jonckbloets reisverslag somde niet alleen de aanvullingen op die hij na zijn reis kon doen bij zijn voorgangers, hij wees ook expliciet op de praktijk van de filologische arbeid die in Duitsland beter was. Jonckbloet wist bijvoorbeeld van een afschrift van Maerlants *Naturen bloeme* in de Berlijnse Koninklijke Bibliotheek. Ook hier kende hij het werk dat al verricht was: hij had kennis van Leidse en Haagse handschriften, die zeer gebrekkig waren, hij was bekend met een manuscript ervan in de bibliotheek van het Koninklijk Instituut in Amsterdam en hij wist dat Bilderdijk dat

⁴⁸ Jonckbloet, ‘Verslag’, 583 en 586.

⁴⁹ Ibidem, 585.

⁵⁰ Het ging om Willem Bilderdijk, ‘Fragmenten van den Roman van Parthenopeus ende Meliore, gevonden te Trier’ *Taal- en Dichtkundige Verscheidenheden* (1822) 128-159; I. van Harderwijk, ‘Fragment van den Roman van Parthénopeus en Meliore, met eene inleiding en aantekeningen’, *Nieuwe werken van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde*, 5 (1841) 155-241 en Mone, ‘Bruchstücke von Parthenopeus ende Meliore [voorh. te Keulen]’. De roman van *Parthenopeus en Meliore* zou uiteindelijk niet door Jonckbloet uitgegeven worden, wel door de Duitser Massmann en later door Hoffmann, de ontdekker van de fragmenten in Jena: H.F. Massmann, *Partonopeus und Melior. Altfranzösisches Gedicht des XIIIten Jahrh. in Mittelniederländischen und Mittelhochdeutschen Bruchstücken, nebst begleitenden Auszügen des Französischen Gedichtes, geschichtlichen Nachweisungen und Wörterverzeichnissen* (Berlin, 1847) en August Heinrich Hoffmann von Fallersleben, ‘Parthenopeus und Meliore’ *Bruchstücke mittelniederländischer Gedichte, nebst Loverkens, Horae belgicae*. Hannover, 1862, 29-40.

laatste met de overige in Nederland bewaarde teksten gecollationeerd had, waarvan de neerslag ook in de Instituutsbibliotheek bewaard werd. Daarom

deed ik aan dat geleerde Ligchaam het voorstel, om mij eenen goeden codex, of een naauwkeurig afschrift van eenen zuiveren tekst, toe te vertrouwen, ten einde daarmee het Berlijnsche HS. te vergelijken. Weldra bleek mij, dat ik mijne wenschen te hoog had gestemd, en dat de inrigting van die Bibliotheek niet toeliet mij het gevraagde toe te vertrouwen. Ik moest mij dus de moeite getroosten het Berlijnsche HS. geheel af te schrijven, wilde ik het aan eene eventuele uitgave van dit Werk dienstbaar kunnen maken.⁵¹

De bibliotheek van Bilderdijks instituut bleek voor Jonckbloet dus net zo gesloten te blijven als het Comburgse handschrift voor Bilderdijk geweest was. Daartegenover stelde Jonckbloet de behulpzaamheid van Duitse bibliothecarissen. Hoewel in Wolfenbüttel de catalogi wel ‘te regt een Chaos mogen worden genoemd’,⁵² trof hem in de academische bibliotheek van Giessen ‘de welwillendheid, den Duitschen Geleerden zoo eigen’. Jonckbloet mocht van hen zelfs het handschrift van de roman van *Garijn* mee naar huis nemen om het over te schrijven. Zo ontdekte hij dat hij een roman waarvan Bilderdijk ‘een klein aantal verzen’ had afgedrukt in zijn *Verscheidenheden* nu volledig in handen had.⁵³ Zelfs in de concrete filologische praktijk zou Duitsland Nederland dus vooruit helpen. Opnieuw bewees Jonckbloet daarmee dat hij andere filologen, ook de buitenlandse, op hun geleerde en wetenschappelijke verdiensten wilde beoordelen en niet op hun nationaliteit, terwijl Bilderdijk net op basis van nationaliteit elke geleerdheid aan de Duitsers ontzegd had.

Tot slot liet Jonckbloet dat ook voor zichzelf gelden: ook zijn eigen editiewerk kon hij na zijn Duitse reis nog aanvullen: ‘Eindelijk mag ik van *Berlijn* geen afscheid nemen,’ zo schreef hij in *De Gids*, ‘zonder te gewagen van een tot nog toe onbekend perkamenten HS. der *Dietsche Doctrinale*, welks bestaan in de Bibliotheek te *Bremen* mij werd medegedeeld door JACOB GRIMM, die mij tevens zijne uittreksels daaruit afstond.’⁵⁴ Op de drie niveaus dus – de fragmenten in de boekverzamelingen, de toegankelijkheid van die collecties en de wetenschappelijke welwillendheid onder filologen – hadden de welwillende Duitse geleerden, als Mone, Hoffmann, Grimm en de bibliothecarissen, meer te bieden aan de Nederlandse filologie dan de vaderlandse verzamelingen en geleerden, Bilderdijk op kop.

⁵¹ Jonckbloet, ‘Verslag’, 584-585.

⁵² Ibidem, 585.

⁵³ Ibidem, 618. Het gaat om de verzen in Willem Bilderdijk, ‘Fragmenten van den Roman van Guerin van Montglavie’ *Taal- en dichtkundige Verscheidenheden* (1823b) 121-146.

⁵⁴ Jonckbloet, ‘Verslag’, 586.

Jonckbloets agenda: het buitenlandse voorbeeld en de ridderroman (1843)

Zonder schroom nam Jonckbloet in het verslag van zijn filologische werk in Duitse bibliotheken het buitenland als voorbeeld voor de Nederlandse filologie, zoals hij dat ook al zonder omwegen benoemd had in de aanleiding en het doel van zijn reis van 1842. Het navolgenswaardige buitenland en het ingedommelde binnenland: het schema waarin Jonckbloet de toestand van de Nederlandse filologie in die jaren vatte en waarmee hij ook zijn reisverslag inzette, klinkt bekend:

Sedert de Belgische en Duitse Geleerden ons door leer en voorbeeld hadden doen zien, dat onze Letterkunde der moeite wel waardig was, om aan de vergetelheid, waarin zij sedert HUYDECOPER en CLIGNETT rustte en bijna dreigde te vergaan, te worden ontrukkt; sedert een GRIMM, HOFFMANN en WILLEMS ons eenige schatten uit den kostbaren en ruimen voorraad ten beste gaven, begon ook bij ons te Lande de lust voor dezen studietak meer en meer aan te wakkeren, en begon men eenen dieperen blik in de Letterkundige Geschiedenis der Middeleeuwen te slaan. Men liet het niet langer berusten bij eene studie van hetgeen HUYDECOPER en zijne School hadden tot stand gebracht, maar trachtte in hunnen geest verder te streven.⁵⁵

Naast de kritische bespreking van zijn voorgangers zou het voorbeeld van het buitenland Jonckbloets beeld van de filologische toekomst én die toekomst zelf ook bepalen.

De vernieuwing uit het buitenland was echter meer dan alleen de welwillendheid van bibliothecarissen, de mededeelzaamheid van filologen of de beschikbaarheid van handschriften – meer dan alleen de vorm waarin geleerdheid beoefend werd dus. De nieuwe stap in de Nederlandse filologie betekende voor Jonckbloet vooral ook een inhoudelijke stap. De letterkundige geschiedenis moest voor hem niet meer enkel, zoals bij Huydecoper en zijn voorgangers en navolgers, gaan over middeleeuwse kronieken en leerdichten. Tegelijk met de opwekking van de Nederlandse letterkundigen door de buitenlanders werd de horizon immers verruimd.

Weldra had er dan ook eene groote omwenteling plaats in de beschouwing van onze *Historia Litteraria*. Vroeger immers was MAERLANT voor eene iegelijk *de vader der dietscer dichter*, in den strengsten zin des woords; en wie had toen durven beweren, dat van hem in tegendeel het verval onzer Letterkunde dagteekent? Thans staat het vast, dat lang vóór zijne didactische School, onze Letterkunde eenen hoogen trap van bloei bereikt had, en dat de tijd geboren is, om de overblijfsels op te sporen der Gedichten van dat tijdperk, toen het romantisme nog bij uitsluiting den sceppter zwaaide over de ridderlijke eeuw, waarvan het de karakteristieke uitdrukking was; toen de langzamerhand in aanzien toenemende derde stand nog niet dien invloed op de Letterkunde had uitgeoefend, die haar, ja, eene meer

---

⁵⁵ Ibidem, 573.

praktische rigting gaf, maar ook de dichterlijke wiek des Zangers knotte.⁵⁶

In onomwonden bewoordingen valt Jonckbloet hier Jacob van Maerlant, die sinds de editie van Clignett en Steenwinkel uit 1784 onwankelbaar leek, af. Met hem en zijn didactische leerdichten, geschreven voor de nieuwe burgerij in de handelssteden, was het verval van de Nederlandse literatuur begonnen. De echte dichterlijkheid school voor Jonckbloet in het ‘ridder-epos’ van vóór Maerlants tijd, in de oudere samenleving van harnassen en leenheren.

Zijn reisverslag is ook hier een getuigenis van. Jonckbloet loste er enerzijds een van de vele problemen in de Nederlandse filologie op: hij zei vast te kunnen stellen welke stukken van het gedicht *De Trojaanse oorlog* geschreven waren door Seger Dieregodgaf en welke door Maerlant. Ten bewijze van zijn auteursidentificatie gaf hij een staaltje van de gewenste internationale filologie. Hij vergeleek de fragmenten van *De Trojaanse oorlog* die in verschillende landen bewaard werden met elkaar: de fragmenten uit Nederland, die door Holtrop in de Koninklijke Bibliotheek gevonden en door Ackersdijk aan de Leidse Maatschappij bekend gemaakt waren, maar ook de fragmenten uit België, door Serrure in het Hulthemse handschrift aangewezen waren. Verder citeerde Jonckbloet ander werk van Maerlant. Enkele passages – onder meer die waarin een centaur opdraaft – vergeleek hij ten slotte met een Frans origineel, waarvan hij een handschrift in Wenen raadpleegde, en met Duitse en Latijnse navolgingen daarvan.

Een ander voorbeeld, dat meer met zijn inhoudelijke voorkeur voor de middeleeuwse epiek strookt, was de ridderroman van *Garijn*, waar hij het hele tweede deel van zijn reisverslag aan besteedde. Van *Garijn* waren er al fragmenten bezorgd door de Duitse filoloog Massmann, waarvan er door Meyerus waren overgenomen en andere ook door Bilderdijk in zijn *Verscheidenheden*. Jonckbloet had nu een handschrift van de roman gevonden in Giessen en enkele verzen ervan bezorgde hij alvast in zijn reisverslag. Hij beloofde dat nog meer zou volgen: geslachtslijsten, het karakter van Karel en zijn paladijnen en een beoordeling van ‘de aesthetische of taalkundige waarde’ – dat alles bewaarde hij voor ‘de uitgave, waarbij ik bijzonder het onderscheid hoop aan te toonen, dat er tusschen de romans uit den Cyclus van KAREL *den Grooten* en dien van ARTHUR en *de Ronde Tafel*, zoo naar strekking als vorm, bestaat’.⁵⁷ Zo bewees hij in zijn reisverslag meteen het dubbele programma waarmee hij het opende, zijn overtuiging namelijk van de inspiratie van de buitenlandse geleerdheid en de waarde van de studie van de ridderroman, de twee wegen die naar een wetenschappelijke Nederlands editievak zouden leiden.

---

⁵⁶ Ibidem, 573-574.

⁵⁷ Ibidem, 632.

De wasdom van het vak: een Vereeniging van editeurs (1843-1848)

Na zijn kritiek op zijn Nederlandse voorgangers, op de lading editeurs van na Huydecoper en Clarisse, eigenlijk op de tijd van Bilderdijk, en nadat hij wegwijzers naar het voorbeeldige buitenland geplant had, kreeg Jonckbloet het gezelschap van Matthias de Vries en nog andere studenten. Samen gingen zij aan het werk. Hun eigen editiewerk vond een aparte genootschappelijke organisatievorm wanneer in 1843 de Vereeniging ter bevordering der oude Nederlandsche letterkunde werd opgericht.

Een generatie letterenstudenten verenigt zich (voor 1843)

Jonckbloet en Matthias de Vries waren van bij het begin lid, maar het was niet van hen dat het initiatief voor dit genootschap van editeurs uitging. Zij werden uitgenodigd door twee andere jonge editeurs. Het ging om de Utrechtse archivaris en kandidaat in de letteren Pieter Jacobus Vermeulen en de letterenstudent Jan Tideman. Binnen hun stad vonden zij de doctoraalstudent in de theologie Jacob Gijsbert de Hoop Scheffer, in Woudsend predikant Pieter Leendertz. en onder de klassieke filologen in Leiden ook nog Matthias de Vries. Met hem mee kwam tot slot nog Jonckbloet, die intussen al de doctorstitel mocht voeren. In de Vereeniging ter bevordering der oude Nederlandse letterkunde verzamelde een generatie letterkundigen zich: Tideman, geboren in 1821, was de jongste, Leendertz en Jonckbloet van 1817 waren de oudsten. Enkel de schipperszoon Pieter Jacobus Vermeulen was ouder: hij was geboren in 1809, maar had tijdens zijn studie een lastiger parcours moeten volgen.⁵⁸

Deze jonge generatie beoefende de filologie nu eens, zoals voorheen, als liefhebberij, dan weer als universitaire studie, maar altijd al van voor de oprichting van de Vereeniging. Nog in het jaar 1843, het jaar van de stichting, waren zij bezig met eerder traditioneel editiewerk. Vermeulen was aan het Provinciaal Archief van Utrecht verbonden. In 1843 bezorgde hij, met aantekeningen en een woordenlijst, het middeleeuwse gedicht *Vanden levne ons Heere*, naar een vijftiende-eeuws handschrift uit de koninklijke collectie in Den Haag.⁵⁹ Hij, die na zijn kandidaatsexamen niet verder had kunnen studeren, kreeg er een doctoraat *honoris causa* voor van de Utrechtse academie. In Leiden werkte Tideman intussen in de

⁵⁸ Verder was De Vries van 1820 en De Hoop Scheffer van 1819. Zie voor de geschiedenis van de Vereeniging: Gerritsen, ‘De lust voor dezen studietak’. De medioneerlandicus en zijn publiek’ ; Mathijsen, ‘Stages in Dutch literary historicism’ ; A. Winkler Prins, ‘Levensbericht van Jakob Gijsbert de Hoop Scheffer’ *Handelingen en mededeelingen van de Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde te Leiden, over het jaar 1893-1894 [Jaarboek 1894]* (Leiden: E.J. Brill, 1894) 369-406 en B. J. L. de Geer, ‘Levensbericht van Dr. P.J. Vermeulen’ *Handelingen der algemeene vergadering van de Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde te Leiden, gehouden aldaar den 19den Juni 1879 in het gebouw der Maatschappij tot Nut van ‘t Algemeen [Jaarboek 1879]* (Leiden: E.J. Brill, 1879) 137-152.

⁵⁹ P.J. Vermeulen, *Vanden Levne ons Heren. Een Rijmwerk uit de Middeleeuwen. Naar een HS. der XVIe eeuw* (Utrecht, 1843).

bibliotheek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde aan een catalogus van haar Middelnederlandse toneelbezit, die in 1845 gepubliceerd zou worden.⁶⁰ Ook in 1843 bezorgde hij de jongelingenpoëzie van Simon van Beaumont, een jurist uit de vroege zeventiende eeuw, met inleiding en aantekeningen.⁶¹

Onder deze generatiegenoten verdient De Hoop Scheffer bijzondere aandacht, omdat hij al zeer jong aan de letterkunde geraakt was. Toen hij tien was hertaalde hij de kroniek van Melis Stoke. In 1837, toen hij eerstejaarsstudent theologie werd in Amsterdam, verscheen van zijn hand ‘Iets over Lodewijk van Velthem en zijn *Spiegel historiael*’ in de *Vaderlandsche letteroefeningen*.⁶² Daarin verdedigde hij enerzijds de betrouwbaarheid van Van Velthems kroniek en anderzijds diens verdiensten als dichter, waarin hij met de grootsten kon wedijveren. Want, zo schreef De Hoop Scheffer, ‘voor ons is hij meer dan een kille Kronijkschrijver, meer dan rijmelaar; eene sprank van den heiligen gloed, die Maerlandt’s borst doortintelde, gloorde ook in zijnen boezem’.⁶³ Die gloed maakte Van Velthem een goede teksteditie waardig, een betere in ieder geval dan de editie-Le Long uit 1727, waarin De Hoop Scheffer de kroniek had gelezen. Iemand moest dus aan het werk gaan:

Mogt eindelijk eenig vaderlandsch Geleerde, aangespoord door het belang van geschiedenis, taal en oudheid, zich er toe verledigen, om den langverschoven, doch eerwaardigen Schrijver, in nieuwen dos gehuld, en verlost uit de handen van Le Long, te voorschijn te doen treden!⁶⁴

Die nieuwe dos zou Van Velthem, zoals hierboven bleek, in 1840 krijgen van Jonckbloet. In afwachting daarvan stond het belang van goede tekstedities voor de beoefening van de letterkunde in de ogen van De Hoop Scheffer vast. Samen met Leendertz begon hij dan ook afschriften te maken van de gedichten van P.C. Hooft in de Stadsbibliotheek van Amsterdam, wat voorlopig nog niet tot een publicatie leidde. In Utrecht probeerde hij vanaf 1842 nog een doctorsgraad te behalen, bloemleesde intussen samen met student Tideman erotische dichters uit de zeventiende en achttiende eeuw, waarvan het resultaat in 1844 (anoniem) onder de titel *Cupido* zou verschijnen, ook al was hij eind 1843 predikant geworden in Hoorn.⁶⁵ Het filologische

⁶⁰ Jan Tideman, *Catalogus of naamlijst eener verzameling van nederduitsche toneelstukken, toebehoorende aan de Maatsch. der Nederlandsche Letterkunde te Leiden* (Leiden, 1845).

⁶¹ Jan Tideman, *Gedichten van Simon van Beaumont. met eene inl. en aantekeningen uitg. door J. Tideman.*, Bibliotheek van Nederlandsche dichters dl. 1 (Utrecht: Kemink, 1843b).

⁶² J. G. de Hoop Scheffer, ‘Iets over Lodewijk van Velthem en zijn Spiegel Historiaal’, *Vaderlandsche Letteroefeningen, of Tijdschrift van Kunsten en Wetenschappen, waarin de Boeken en Schriften, die dagelijks in ons vaderland en elders uitkomen, oordeelkundig tevens en vrijmoedig verhandeld worden. Benevens Mengelwerk, tot Fraaije Letteren, Kunsten en Wetenschappen, betrekkelijk.*, (1837) 229-241 277.

⁶³ Ibidem, 288.

⁶⁴ Ibidem.

⁶⁵ J. G. de Hoop Scheffer en J. Tideman, *Cupido [bloemlezing uit de erotische dichters der XVIIe en XVIIIe eeuw]* (Utrecht: Van Paddenburg, 1844).

werk van De Hoop Scheffer en de anderen was dus studentikoos, maar reflecteerde ook de gangbare beoefening van de Nederlandse filologie: tekstedities vormden de kern, collecties in Den Haag en Leiden leverden het meeste materiaal, hun voorwerp van studie liep van de *Spiegel historiael* tot zeventiende-eeuwse poëzie.⁶⁶

Een internationaal forum ter bevordering van de oude Nederlandse letterkunde

De Vereeniging ging in 1843 van start en verkondigde met zwier de vernieuwing van de Nederlandse filologie. Daarin volgde zij de doelstelling die ook in Jonckbloets eerdere geschriften te lezen waren: de studie van de Nederlandse oude literatuur die in ruimte noch in tijd beperkt mocht worden. Net als Jonckbloet trad de Vereeniging moedwillig buiten de grenzen van het koninkrijk en stelde zij de drukpers in het bijzonder open voor de literatuur die de burgerlijk-didactische literatuur van Maerlant vooraf gegaan was, voor de ridderroman dus. Het ene en het andere was van meet af aan de opzet en is ook terug te lezen in de *Verslagen en berigten* die de Vereeniging vanaf 1844 liet verschijnen. De leden vulden hun tijdschrift met signaleringen van nog onbekende fragmenten, die dan vaak meteen mee gedrukt werden, of van hele handschriften, waarvan enkele uittreksels konden worden opgenomen.

De inhoud voor de *Verslagen en berigten* kwam vaak uit het buitenland. Onbekende fragmenten werden natuurlijk nog steeds eveneens in het binnenland gevonden, in bekende collecties: door koninklijk bibliothecaris Marinus F.A.G. Campbell tussen de papieren van Van Wijn bijvoorbeeld,⁶⁷ of door de wekende Clarisse, ‘de eerbiedwaardige grijsaard, wiens rusteloze werkzaamheid eerst met zijn leven eindigde’,⁶⁸ of door De Vries zelf in ‘de boekverzameling van mijn geëerden Vader’, Abraham de Vries, de grote verdediger van Laurens Jz. Coster als uitvinder van de boekdrukkunst.⁶⁹ Meer plaats werd er ingeruimd voor de buitenlandse vondsten. In de eerste plaats voor die uit de Duitse bibliotheken: Jan van Ruusbroec werd gesignaleerd in Hamburg door De Vries, Maerlant in Schwerin en Willem van Hildegarsberch in Rostock, naar een signalement door de Duitser G.C.F. Lisch in een Mecklenburgs tijdschrift.⁷⁰ Uit Engeland schreef de arabist R.P.A. Dozy een zeer

⁶⁶ Van Leendertz zou ook nog, rond de tijd waarin de Vereeniging van start ging, de editie een gedicht van Van Hildegarsberch verschijnen: P. Leendertz Wz., *Van den Sacramente van Amsterdam. Gedicht van Willem van Hildegarsberch. Met ophelderende aantekeningen* (Sneek, 1845).

⁶⁷ M. F. A. G. Campbell, ‘Fragment van een gedicht aan de H. Maria’, *Verslagen en berigten uitgegeven door de Vereeniging ter bevordering der oude Nederlandsche letterkunde*, 4 (1847) 23-27.

⁶⁸ De afschriften die Clarisse in Den Haag en Amsterdam had gemaakt werden postuum door De Vries geplaatst: J. Clarisse en M. de Vries, ‘Die cracht der Mane, door Heynric van Hollant’ Idem 5-22.

⁶⁹ Het citaat is te vinden in M. De Vries, ‘Fragment eener Nederlandsche vertaling van het reisverhaal van Joannes de Hese’, *Verslagen en berigten uitgegeven door de Vereeniging ter bevordering der Oude Nederlandsche letterkunde*, 2 (1845b) 5-32, 5.

⁷⁰ Respectievelijk M. De Vries, ‘Bericht omtrent een HS. in het bezit van Dr. Geffcken te Hamburg, getiteld: Van vulkomene penitentie uyt en boec dat Rusbroek ghemaket hevet van gheesteliken oeffeninghen’, *Verslagen en berigten uitgegeven door de Vereeniging ter bevordering der oude*

uitvoerige brief met de oogst uit het British Museum in Londen en de Bodleian Library in Oxford, waaronder werken van Jan de Klerk (of van Boendale) en een vertaling van Anselmus van Canterbury. Hij besloot zijn brief met de studie van de oude Nederlandse letterkunde ‘geestdrift’ en ‘voortgang’ toe te wensen, waartoe ‘eene spoedige opdelving en uitgave’ van de in Engeland ‘begravene schatten’ zou helpen.⁷¹ Hij voegde ook nog verschillende proeven van een editie van de handschriften toe: een voorrede, een lijst van hoofdstukken, eindverzen.

Jonckbloet, de geestdriftige, deed in het tijdschrift zelf voor hoe edities van buitenlandse schatten de Nederlandse letterkunde voortschrijdende inzichten boden, zoals hij dat ook al in zijn reisverslag van 1843 had gedaan. Hij deelde ‘de verblijdende tijding’ mee dat er fragmenten van een onbekend handschrift van Van Velthems *Spiegel historiael* ontdekt waren, vastgelijmd als schutbladen in een boekband. Joannes Clarisse was in 1818 kennelijk niet de laatste geweest die boeken uiteenhaalde, het werd nog steeds en ook in Duitsland gedaan. Het nieuws van de ontdekking was Jonckbloet immers ‘verschuldigd [...] aan de welwillendheid van den beroemden Duitschen taalkenner, Professor H. F. MASSMANN te *Berlijn*, die ze wederom ontving van den Heer Dr. LORSCH te *Bonn*, in welke stad genoemde Fragmenten werden gevonden’. De tekst in de nieuwe fragmenten week wat af van het enig bekende handschrift in de universiteitsbibliotheek van Leiden, door Le Long en in 1840 ook door hemzelf voor een editie gebruikt. Daarom publiceerde Jonckbloet nu – precies zoals Clarisse dat had gedaan – de varianten in een lijst van twee bladzijden. Bovendien collationeerde hij voor de betreffende passages Le Longs editie met het Leidse handschrift en deed hij zesentwintig correcties. Jonckbloet besloot uit deze filologische nauwkeurigheid dat de nieuwe tekstfragmenten de bekende niet overtroffen, maar ook dat ‘LE LONG'S tekstafdruk niet zóó onnaauwkeurig is als men algemeen heeft aangenomen. Zijn hoofdgebrek zit in zijne afschuwelijke verklaringen.’⁷² In zijn *Specimen* had Jonckbloet dat zelf ook nog beweerd. Deze vondst leverde een misschien even minieme bijdrage aan de filologie als die van Clarisse, maar is net zo betekenisvol: weer blijkt dat buitenlandse mededelingen ook Jonckbloets eigen werk nog konden verbeteren.

De buitenlandse vondsten waren geen doel op zich, zij moesten vooral de Nederlandse filologie vooruit helpen. En ook de uiteenlopende codicologische informatie en fragmentarische tekstbezorging van de *Verslagen en berigten* waren

---

Nederlandsche Letterkunde, 4 (1847) 28; J. Tideman, ‘[Fragment van Jacob van Maerlant’s Destructie of Wrake van Jerusalem gevonden te Schwerin]’, *Verslagen en berigten uitgegeven door de Vereeniging ter bevordering der oude Nederlandsche letterkunde*, 1 (1844b) 35-41; J. Tideman, ‘Bericht omtrent eenige Fragmenten te Rostock der gedichten van Willem van Hillegaertsberch’, *Verslagen en berigten uitgegeven door de Vereeniging ter bevordering der oude Nederlandsche letterkunde*, 1 (1843a) 39.

⁷¹ R.P.A. Dozy, ‘Brief van D^r. R. P. A. Dozy aan D^r. M. de Vries’, *Verslagen en berigten uitgegeven door de Vereeniging ter bevordering der oude Nederlandsche letterkunde*, 2 (1845) 33-56, 56.

⁷² Jonckbloet, ‘Fragmenten van een tweede handschrift van Velthem’ *Idem* 3 (1846a) 72-76, citaten op 72 en 76.

geen doelen op zich, zij moesten de leden van de Vereeniging tot nieuwe inzichten brengen. De Vereeniging en haar tijdschrift waren dus plaatsen waar de discussie onder filologen gevoerd moest worden. In de oprichtingsstukken vermeldde de eerste leden dat hun initiatief er naar buitenlands voorbeeld kwam, met name naar dat van de Literarischer Verein zur Herausgabe älterer Druck- und Handschriften in Stuttgart, maar vooral dat het de genootschappelijk vorm van onderzoek en de ideeënuitswisseling via een tijdschrift waren dat hen vruchtbaar leek. Het doel van de Vereeniging was dus alle geïnteresseerden bij de studie te betrekken en een kritische onderzoeksgemeenschap te vormen. Hoe goed dat hen lukte, valt te beoordelen uit de lijst van intekenaren van het tijdschrift. Het bereikte een zeer ruim, maar ook kritisch publiek. Ruim: het werd besteld door studenten uit verschillende vakken, door leraren, predikanten, genootschappen, door leden van de bekende familie De Vries, door bestuurders in Buitenzorg en Batavia. En kritisch: door de gebruikelijke bibliotheken, onder andere de Koninklijke Bibliotheek, die van het Koninklijk Instituut en van de Leidse Maatschappij, verder de Leidse bibliothecaris Geel en andere collega-filologen als Matthijs Siegenbeek, Lulofs, Visscher en Halbertsma. In het buitenland was het tijdschrift te vinden in bibliotheken in Brussel, Berlijn, Göttingen en Tübingen en in de werkkamers van Willems, Blommaert, Bormans, J.B. David en Serrure in België, van professoren als Jacob Grimm en J. Zacher in Berlijn en bij leden van het Institut française in Parijs. Op haar vroege hoogtepunt, in 1844 al, kende de Vereeniging ruim driehonderd leden, in Nederland en daarbuiten.

Al die binnen- en buitenlandse leden-lezers konden dus deelnemen aan de geleerdendiscussie over de oude Nederlandse letterkunde. Om die discussie te vergemakkelijken ondernamen Jonckbloet en De Vries een synthetiserende onderneming in het editievak: zij stelden een overzicht samen van her en der, in binnen- en buitenland verschenen mededelingen en fragmenten van Middelnederlandse literatuur. De lijst was expliciet bedoeld als een aanvulling op het handboek van Mone, het *Übersicht der niederländischen Volks-Literatur älterer Zeit*. In hun tijdschrift konden de lezers zo niet alleen nieuws vinden, maar ook alle soortgelijke mededelingen die al gedaan waren in andere publicaties van gemengde inhoud. Enkel beschrijvingen die de catalogus van de bibliotheek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde vermeldt namen zij niet op, ‘daar genoemde *Catalogus* toch buitendien door elken beoefenaar van het vak dagelijks geraadpleegd moet worden’.⁷³ De editeurs hoopten met hun lijst, die een samenvatting van reeds verricht werk en een heuristisch vertrekpunt voor de editor was – een soort filologische tussenstand dus, ‘den Leden onzer Vereeniging geen ondienst te doen en de studie der mnl. letterkunde te bevorderen’.⁷⁴

⁷³ W. J. A. Jonckbloet en M. De Vries, ‘Overzicht van verspreide Middelnederlandsche gedichten, fragmenten en letterkundige mededeelingen’ Idem 5-62, 6.

⁷⁴ Ibidem, 5.

In die jaren deden Jonckbloet en Matthias de Vries overigens ook voor hoe een geleerde gedachtewisseling tussen editeurs er kon uitzien – behalve als een editie van voetnoten, zoals die van Jonckbloet en Kroon uit 1840: de kritiek die De Vries op een editie van Jonckbloet had schreef hij in een brief neer, die hij als brochure liet drukken.⁷⁵ Jonckbloet zelf besprak de editie die Tideman van *Het bouc vanden houte* had gemaakt, in het kader van de Vereeniging, waarin die het werk toeschreef aan Maerlant,⁷⁶ op een gelijkaardige manier in *De Gids*. Publieke kritiek, ook op medeleden, vond Jonckbloet een deel van de taak van de Vereeniging, zoals blijkt uit het begin van zijn bespreking:

Toen wij ons vereenigden, om de *Vereeniging ter bevordering der Oude Nederlandsche Letterkunde* tot stand te brengen, was daarbij onze hoofdgedachte de waarachtige bevordering van den bloei dier letterkunde; maar zoo wij elkander al verstaan omtrent het hoofddoel, wij hebben ons gelukkig niet zóó met elkander geïdentifiëerd, dat wij over alle hulpmiddelen geheel eenstemmig denken, noch ons zulks ter wet gesteld. Trouwens, wij wisten te zeer, dat wij op verre na niet volmaakt waren, om te meenen, dat een onzer iets zou kunnen leveren, waarmede de overigen het in allen deele eens konden zijn; en ik geloof mij noch aan de wezenlijke homogeniteit, die onder de hoofdredacteuren onzer *Vereeniging* moet heerschen, te vergrijpen, noch het wezenlijk belang onzer oude letterkunde te miskennen, wanneer ik van mijn regt als beoefenaar daarvan gebruik maak, om openlijk voor mijne opinie omtrent uwe uitgaaf van het *Boec vanden Houte* uit te komen, te meer, daar het zich laat aanzien, dat de werken van onze *Vereeniging* aan de nuttige en vruchtdragende kastijding der kritiek zouden ontsnappen, wanneer wij zelve niet ridderlijk onze denkbeelden daarover mededeelen. Ziehier dan mijne meening omtrent het boek, door u in de wereld gezonden.⁷⁷

Openlijke kritiek was voor Jonckbloet dus meer in lijn met de doelstelling van de Vereeniging en met de gewenste bevordering van de oude letterkunde dan eendracht. Tussen 1844 en 1848 waren de Vereeniging en haar *Verlagen en berigten* een genootschappelijke plaats van discussie voor tekstediteurs, met een internationale oriëntatie, zoals Jonckbloet en Hoffmann hun dat toegewent hadden.

⁷⁵ M. De Vries, *Brief aan D^r. W. J. A. Jonckbloet. Bijdrage tot de kritiek en verklaring van Karel de Groote en zijne XII pairs* (Leiden: D. du Mortier en zoon, 1845a).

⁷⁶ J. Tideman, *Dboec vanden houte door Jacob van Maerlant* (Leiden: Vereeniging ter bevordering der oude Nederlandsche letterkunde, 1844a).

⁷⁷ Jonckbloet, 'Dboec vanden houte, door Jacob van Maerlant. Leiden, D. du Mortier en Zoon, 1844. Brief aan den heer J. Tideman', *De Gids*, 9 (1844a) 61-72, 61-62.

Ridderepiek en de kritische methode: Jonckbloet buiten de Vereeniging (1845-1848)

Een ruime, ook buitenlandse kritische massa kreeg dus met zijn tekstfragmenten een vaste plaats binnen de Nederlandse filologie en dat gold ook voor de oudste Nederlandse letterkunde, voor de middeleeuwse poëzie. In vergelijking met zeventiende-eeuwse poëzie en met middeleeuwse kronieken had die niche nog maar weinig aandacht gekregen. In de intentieverklaring van de Vereeniging verwees Tideman daarom naar de reputatie van Maerlant en Van Velthem, naast die van *Floris ende Blancefloer*, naar het werk dat Grimm en Hoffmann al verricht hadden, naar de edities van *Beatrijs* en *Het leven van ons Heren* van twee stichtende leden van de Vereeniging. ‘Doch genoeg!’ Want die teksten waren geen toevalligheden, maar wezen op een grotere literaire rijkdom in die middeleeuwen; ‘men wane niet, dat wij zelfs om den wille van deze enkele paarlen eene zee van nutteloos zand uit de diepte der tijden zouden willen te voorschijn halen.’⁷⁸ Dat er nog meer waardevols te vinden was bewees de Vereeniging in haar *Verslagen en berigten*, maar beter nog in haar reeks Werken, die bestond uit de tekstedities van de stichtende leden. Zij werkten hard: in vier jaar tijd verschenen zes edities in zeventien afleveringen. Enkel archivaris Vermeulen publiceerde er geen, hoewel hij initiatiefnemer en voorzitter van de Vereeniging was. De editeurs schreven telkens een inleiding, maakten een diplomatisch afschrift, vermeldten varianten en sloten het werk met een glossarium van verklaarde woorden. Tideman, de jongste van het gezelschap, hield het bij twee ongedrukte werken, die hij veronderstelde van de traditionele Maerlant te zijn: hij bezorgde *Dat boec van den Houte* in één deel en het *Leven van Sint-Franciscus* in drie delen.⁷⁹ Van na Maerlants dood rond 1300 bezorgde de Vereeniging ook twee werken: De Vries vulde zes boekdelen met *Der leken spiegel* van Jan van Boendale, een gedicht met een universele geschiedenis, een burgerlijke plichtsleer en poëticaal werk van rond 1330;⁸⁰ de predikant Leendertz maakte vier boekdelen voor Dirc Potters *Der minnen loep*, een traktaat en verhalenbundel over de liefde van rond 1412.⁸¹

Veel onbekender dan het werk van Maerlant en de burgerlijke werken van de veertiende en vijftiende eeuw waren de ridderromans die in de Werken verschenen. In de eerste jaargang al bezorgde Jonckbloet de *Roman van Lorreinen* (onder de titel *Roman van Karel de Grootte en zijne XII Pairs*), naar een handschrift dat hij bij zijn

⁷⁸ J. Tideman, ‘Inleiding’, *Verslagen en berigten uitgegeven door de Vereeniging ter bevordering der oude Nederlandsche letterkunde*, 1 (1844c) 1-34, 21.

⁷⁹ Tideman, *Dboec vanden houte* en J. Tideman, *Leven van Sint Franciscus door Jacob van Maerlant* (Leiden: Vereeniging ter bevordering der oude Nederlandsche letterkunde, 1848).

⁸⁰ M. De Vries, *Der leken spieghel, leerdicht van den jare 1330 door Jan Boendale, gezegd Jan de Clerc, schepenclerk te Antwerpen*, 4 dln., Werken uitgegeven door de Vereeniging ter bevordering der oude Nederlandsche letterkunde 1-5 (Leiden: du Mortier, 1844-1848).

⁸¹ P. Leendertz Wz., *Dirc Potter, Der Minnen Loep*, 2 dln. (Leiden: Vereeniging ter bevordering der oude Nederlandsche letterkunde, 1845-1847).

vruchtbare werkbezoek aan Giessen gevonden had. De roman uit het begin van de dertiende eeuw verhaalt de lange strijd tussen twee adellijke geslachten in het Frankische rijk, waar ook Karel de Grote in betrokken raakte.⁸² In de laatste jaargang, die van 1848, besloot Jonckbloet de tweedelige editie van de *Roman van Walewein*, die Penninc en Pieter Vostaert rond 1200 schreven. In deze avontuurlijke tocht van Walewein, ridder van de Ronde Tafel, figureren een zwevend schaakbord, een sprekende vos een een gevangen jonkvrouw.⁸³ Jonckbloet introduceerde dus met deze twee romans, de ene uit de Karelcyclus en de andere uit de Arthurcyclus, het zwaard en de dooltocht van de ridder in de Vereeniging.⁸⁴

Maar eigenlijk was het enkel Jonckbloet zelf die het tweede deel van zijn programma in de kring van de Vereeniging uitvoerde. Hij nam wel in meerdere opzichten een eenzaam standpunt in, wat enkel bijdroeg aan het einde van het genootschap. De Vereeniging had bij de oprichting een ruimere afbakening van ‘oude Nederlandse letterkunde’ voor ogen dan enkel ridderromans. De leden bepaalden zich ‘tot die stukken, welke van vóór 1550 dagteekenen, om vooreerst de Rederijkersliteratuur onaangeroerd te laten, die, hoe belangrijk zij op zich zelve ook moge zijn, voorzeker de vrucht is van een tijd van verbastering onzer taal’. Jonckbloet en de overige Vereenigingsleden gebruikten dus wel hetzelfde argument van het taalverval, maar de laatsten lieten dat later in de literatuurgeschiedenis beginnen. ‘De daarop volgende xvii^e eeuw, waarin die taal zich weder krachig uit het stof opheft,’ was ook niet het voorwerp van deze nieuwe Vereeniging, want die ‘vond ten allen tijde meer beoefenaars’.⁸⁵

Ook op het vlak van de te volgen methode stelde Jonckbloet zich een beetje buiten het editeursgezelschap op. Zij hadden afgesproken diplomatische edities te maken, om telkens één handschrift zo nauwkeurig mogelijk in druk te brengen, met eventuele varianten in een notenapparaat. Jonckbloet schikte zich naar deze voorschriften bij zijn edities van *Karel de Grooten en zijne XII Pairs* in 1844, maar publiceerde in 1845 buiten de reeks van de Vereeniging, maar wel bij dezelfde uitgever, een editie van *Die dietsce catoen*, een verzameling overgeleverde spreuken van de Romeinse redenaar M. Cato. De tekst was bekend in twee afschriften, in het Comburgse Handschrift, uitgegeven door Kausler, en een in het bezit van Hoffmann uit de collectie-Van Wijn, en verder in een vijftiende-eeuwse Antwerpse druk, waarvan hij een exemplaar in de Haagse Koninklijke Bibliotheek vond. Jonckbloet

⁸² W. J. A. Jonckbloet, *Roman van Karel den Grooten en zijne XII Pairs (Fragmenten)*, Werken uitgegeven door de Vereeniging ter bevordering der oude Nederlandsche letterkunde 3/1 (Leiden: D. du Mortier en zoon, 1844b).

⁸³ W. J. A. Jonckbloet, *Roman van Walewein, door Penninc en Pieter Vostaert*, 2 dln., Werken uitgegeven door de Vereeniging ter bevordering der oude Nederlandsche letterkunde 3/3 en 5/3 (Leiden: D. du Mortier en zoon, 1846-1848).

⁸⁴ Voor een evaluatie van het editiewerk van de Vereeniging zie Mathijsen, ‘Stages in Dutch literary historicism’.

⁸⁵ Tideman, ‘Inleiding’, 31.

koos ervoor geen van beide versies zoals die bestond in druk te brengen, omdat ‘ik zag dat, zoo ieder op zich zelf een hoogstgebrekkig en onvolledig stuk was, uit de vergelijking van die twee fragmenten – want meer zijn ze niet – de oude vertaling bijna in haar geheel zou zijn te herstellen’.⁸⁶ Jonckbloet maakte, in zijn eigen woorden, een ‘kritische’ editie,⁸⁷ waarin hij de originele maar verloren versie van de tekst probeerde te reconstrueren. Hij herschikte de fragmenten en voerde ‘grammatische en rhythmische verbeteringen’ door,⁸⁸ waarvan hij rekenschap gaf in voetnoten en in uitgebreidere aantekeningen. Dat was nieuw. En misschien ongehoord.

Zal men het wraken dat ik er naar gestreefd heb eenen kritischen tekst te geven? Wie mijne varianten inziet zal mij toestemmen, dat ons gedicht naar de oude overlevering niet te lezen was: ik geloof dus geen onverdienstelijk werk gedaan te hebben, hoewel ik het waag hier de eerste te zijn, die van den ouden sleur afwijkt. [...] maar ik vertrouw toch ons gedicht bruikbaar gemaakt te hebben, terwijl het verbrokkeld als het was, niets meer dan eene rudis indigestaque moles mogt hebben.⁸⁹

Jonckbloet toonde zich dus ook in methodisch opzicht een vernieuwer en beschouwde het ‘diplomatisch’ uitgeven van teksten als een restant uit het verleden.

Overigens, ik heb een stap buiten de oude school gedaan met deze proeve van kritiek: ik heb getracht metterdaad te bewijzen, dat het ook bij ons mogelijk is en niet zoo gevaarlijk als men voorgeeft. Mogt ik daarmee het ijs gebroken hebben, en mogt men weldra algemeen inzien dat hetgeen mogelijk is, een heilige pligt wordt.⁹⁰

De kritische editie, de moderne reconstructie van een verloren tekst, wekte in Jonckbloet het enthousiasme van een nieuwe technologische uitvinding. Hij vond het ‘ook bij ons’, dus niet alleen bij de Duitsers, een mogelijkheid en zelfs een plicht, een ‘heilige pligt’. De nieuwe methode van editeren had volgens Jonckbloet een nationaal belang, ze was daarom een nationale plicht voor de geleerde. Hierin echoot eindelijk – in parafrase – de verdediging van het heilige erfgoed van de voorouders, dat ongeschonden bewaard moet blijven, hierin echoot het historisme van Hoffmann en

⁸⁶ W. J. A. Jonckbloet, *Die Dietsce Catoen, een Middelnederlandsch leerdicht. Kritisch uitgegeven* (Leiden: D. du Mortier en zoon, 1845), ix.

⁸⁷ Ik hanteer hierna de termen ‘kritische’ en ‘diplomatische’ editie in historische, niet in modern-methodologische zin. ‘Kritisch’ en ‘diplomatisch’ golden in het methodologische debat tussen Jonckbloet en enkele andere editeurs als tegengestelden. Daarbij hebben die termen een zekere vaagheid: ze zijn idealen, die eerder de positie van de editeurs in het debat moesten duidelijk maken dan dat ze wezen op een gevolgde ijzeren methode in hun eigen editiewerk. Ikzelf gebruik ze al helemaal niet om de concrete edities van de deelnemers aan dit debat te karakteriseren, naar historische noch naar modern-editiewetenschappelijke standaarden.

⁸⁸ Jonckbloet, *Die Dietsce Catoen, een Middelnederlandsch leerdicht. Kritisch uitgegeven*, x.

⁸⁹ Ibidem, xi en xiv.

⁹⁰ Ibidem, xiv.

Grimm uit 1821 en 1811 eindelijk ook in de Noordelijke Nederlanden. Maar niet de Vereeniging was de klankkast voor die echo.

Niet alleen qua keuze van teksten of van manier van uitgeven paste Jonckbloet niet helemaal in de Vereeniging, er speelde nog meer. Na *De Dietse Catoen* publiceerde Jonckbloet nog een tweede editie, die van de Lancelotcompilatie uit de Koninklijke Bibliotheek, buiten de reeks van de Vereeniging.⁹¹ Er kwam ook nog bij dat hij het verslag van zijn reis door Duitsland aan de *Verslagen en berigten* had beloofd, maar toch in *De Gids* publiceerde.⁹² Dat alles maakte het voor de andere leden, vooral voor de jonge Tideman, des te storender dat het initiatief voor het genootschap over het algemeen aan de ongeregelde Jonckbloet werd toegeschreven. Intussen ontstonden er ook spanningen tussen de andere editeurs over inhoudelijke zaken, zoals over de aanpassingen die Matthias de Vries maakte in een glossarium van Tideman zonder hem te raadplegen of zijn verhitte kritiek op woordverklaringen van de student.⁹³ En tenslotte leidde een alsmaar dalende ledenaantal tot financiële problemen. De Vereeniging zag zich na vijf jaar genoodzaakt de boeken te sluiten, hoewel zij 'met zelfvoldoening op de door haar afgelegde baan meent te mogen terugzien'.⁹⁴ Ze beschouwde met de vijf jaargangen van haar tijdschrift en met de zeventien delen van werken haar taak als voltooid. Voor de studenten en pas afgestudeerden die de Vereeniging gesticht hadden gloorden bovendien nieuwe horizonten. Vooral voor Matthias de Vries en Jonckbloet zagen die er even rooskleurig als academisch uit. De tijd van de genootschappen was voor de Nederlandse tekstedities voorbij.

Intussen in Duitsland en België (1839-1848)

Natuurlijk waren de stichtende leden van de Vereeniging niet de enige editeurs tussen 1839 en 1848. In Nederland, maar zeker ook in België en Duitsland ging het werk buiten de Vereeniging gewoon verder. In Duitsland bleef Hoffmann nieuwe delen aan zijn *Horae belgicae* toevoegen, waarin hij niet alleen de ridderromans bestudeerde, maar ook de schat van het Middelnederlandse toneel opende. Eduard von Kausler publiceerde drie delen van zijn *Denkmäler altniederländischer Sprache und Literatur*, met in 1840 een kroniek van Vlaanderen, en in 1844 grote delen van het Comburgse Handschrift: Maerlants *Martijn*, diens *Heimelijkheid der heimelikheden*, *De Dietsche*

⁹¹ W. J. A. Jonckbloet, *Roman van Lancelot, (XIIIe eeuw.) Naar het (eenig-bekende) handschrift der Koninklijke Bibliotheek, op gezag van het Gouvernement uitgegeven*, 2 dln. ('s Gravenhage: W. P. van Stockum, 1846-1849).

⁹² Voor de belofte van het reisverslag: Mathijssen, 'Stages in Dutch literary historicism', 300.

⁹³ Zie Ibidem.

⁹⁴ M. de Vries, 'Berigt wegens een Fragment van den *Rijmbijbel* van J. van Maerlant', *Verslagen en berigten uitgegeven door de Vereeniging ter Bevordering der Oude Nederlandsche Letterkunde*, 1 (1844c) 42-43.

Catoen en Die rose.⁹⁵ En het rijtje van de bestaande Duitse filologentijdschriften (waarvan de *Anzeiger* met de vele bijdragen van Mone voor Nederlandse filologen de interessantste was) werd vanaf 1841 nog uitgebreid met het *Zeitschrift für Deutsches Alterthum*, waarin von Karajan fragmenten bezorgde.⁹⁶ De reactie van Jonckbloet, die op reis ging om von Karajan op te zoeken en die von Kauslers editie van *De Dietsche Catoen* verwerkte in de zijne, bewees dat de voortgang van het werk van de Duitsers ook over de grenzen gevolgd werd.

Ook in België werden de aangevangen taken volgehouden, voor en na de dood van Willems. Er verschenen, in de traditie van de bollandisten, af en toe zelfs nog *vitae*, zoals dat van Christina de Wonderbaarlijke, naar een handschrift dat de jonge Limburgse filoloog Jan-Hendrik Bormans in 1840 in Sint-Truiden vond.⁹⁷ Verder ging de Commission royale d'histoire verder met kroniekedities⁹⁸ en af en toe een ridderroman, waar dezelfde Bormans aan bijdroeg.⁹⁹ Continuïteit ook in de tijdschriften, in de *Messenger des sciences historiques* bijvoorbeeld.¹⁰⁰ De bekende Willems droeg aan dit alles het zijne bij. Hij bezorgde in de reeksen van de Commission, na de kroniek van Jan van Heelu ook de *Brabantsche Yeesten* van Jan van Boendale in drie delen vanaf 1839.¹⁰¹ Zijn *Belgisch museum* bleef filologische mededelingen en fragmentarische edities verspreiden, tot de dood van zijn oprichter in 1846. Willems' werk dat was blijven liggen werd voortgezet door Ferdinand

⁹⁵ Eduard von Kausler, *Reimchronik von Flandern, nach einer altniederländischen Handschrift mit Anmerkungen zum ersten Mal herausgegeben*, Denkmäler altniederländischer Sprache und Literatur nach ungedruckten Quellen herausgegeben 1 (Tübingen: Fues, 1840) en Eduard von Kausler, *Altniederländische Gedichte vom Schlusse des XIII. bis Anfang des XV. Jahrhunderts. Nach einer altniederländischen Handschrift mit Anmerkungen herausgegeben*, Denkmäler altniederländischer Sprache und Literatur 2-3 (Leipzig: Fues, 1844-1866).

⁹⁶ von Karajan, 'Karl. Bruchstück eines Niederländischen Gedichtes'.

⁹⁷ J.H. Bormans, 'Ontdekking, lotgevallen, nadere beschrijving en een paar uittreksels van 't HS. bevattende de ouddietsche berijming der levens van de H. Lutgardis en de H. Christina', *De Middelaer*, 1 / 3 (1840-1841 / 1842-1845) 142-150, 185-200 & 291-304. De editie van het Truiense handschrift volgde pas in 1850: J.H. Bormans, *Leven van Sinte Christina, de wonderbare, in oud-Dietsche rijmen, naer een perkementen handschrift uit de XlVe of XVe eeuw, met inleiding, aenteekeningen en andere bijvoegsels voor de eerste mael uitgegeven* (Gent: Annoot-Braeckman, 1850). Vergelijk met N. Cave en T.B. Seeds, 'Christina the Astonishing', in: *Henry's Dream* (Londen 1992).

⁹⁸ Joseph-Jean de Smet, *Recueil des Chroniques de Flandre, publié sous la direction de la Commission royale d'histoire. Corpus Chronicorum Flandriae, sub auspiciis Leopoldi Primi, Serenissimi Belgarum Regis*, 4 dln., Collection de chroniques belges inédites, publiée par ordre du gouvernement et par les soins de la Commission royale d'histoire 3 (Bruxelles: M. Hayez, 1837-1865).

⁹⁹ J.H. Bormans, 'Fragment d'un ancien roman du cycle de Charlemagne en vers thyois (vieux flamand) avec une introduction et des notes', *Compte-rendu des séances de la Commission royale d'histoire de l'Académie de Bruxelles*, 14 (1848) 253-279.

¹⁰⁰ Tollebeek, 'Messenger des sciences historiques'.

¹⁰¹ Jan Frans Willems, *De Brabantsche yeesten, of Rymkronyk van Braband, door Jan de Klerk, van Antwerpen. Les gestes des ducs de Brabant, par Jean de Klerk, d'Anvers*, 3 dln., dl. 1, [Collection de chroniques belges inédites publiés par ordre du Gouvernement et par les soins de la] Commission royale d'histoire (Brussel: M. Hayez, 1839) en Jan Frans Willems, *De Brabantsche yeesten, of Rymkronyk van Braband, uitgegeven door J. F. Willems, lid der Koninglyke Academie van Brussel. Tweede deel. Les gestes des ducs de Brabant, en vers flamands du quinzième siècle, publiés par J. F. Willems, membre de l'Académie royale des sciences et belles-lettres de Bruxelles. Tome second*, dl. 2, [Collection de Chroniques Belges inédites publiés par ordre du Gouvernement et par les soins de la] Commission royale d'histoire (Brussel: M. Hayez, 1843).

Augustijn Snellaert, zodat postuum nog een verzameling *Oude vlaamsche liederen, ten deele met de melodieën* (1848) en een tweede uitgave van zijn *Reinaert*-editie (1850, met verschillende ‘Reinardiana’ uit het *Belgisch museum* daarin opgenomen) konden verschijnen.¹⁰² Behalve door Willems’ volgeling Snellaert werd het filologische werk in Vlaanderen voortgezet door de Leuvense kanunnik-hoogleraar Jan Baptist David en door de Gentenaar Philip Blommaert. Ook hij past in het heersende patroon: hij bezorgde een kroniek en enkele oude geschiedenissen van de Opstand vanuit Zuidelijk perspectief.¹⁰³ Het meeste werk verzette hij voor enkele verzamelingen van kortere teksten. In 1836 bezorgde hij het veertiende-eeuwse gedicht *Theophilus*, in dezelfde publicatie gevolgd door vele andere;¹⁰⁴ vanaf 1838 begon hij aan zijn grote verzameling *Oudvlaamsche gedichten der XIIe, XIIIe en XIVe eeuwen* (die tot 1851 bleef verschijnen);¹⁰⁵ en in 1842 liet hij samen met Constant Philip Serrure enkele *Knopjes en bloemen* verschijnen.¹⁰⁶ Blommaert sloot tot slot ook aan bij de ridderepiek, met de eerste uitgave van Einhardts biografie van Karel de Grote.¹⁰⁷

Blommaert trof in zijn land nog andere editeurs. Met onder anderen Serrure en Jules de Saint-Genois verenigde hij zich in de Maetschappy der Vlaemsche bibliophilen en samen vulden zij vanaf 1838 reeksen met edities.¹⁰⁸ Ook daarin verschenen verzamelingen van oude teksten, bijvoorbeeld van Blommaert een verzameling *Politieke balladen* in 1849.¹⁰⁹ Samen met C. Carton bezorgde Blommaert in deze reeks ook het Gruuthousehandschrift, met onder andere het *Egidiuslied*, onder

¹⁰² Jan Frans Willems en F.A. Snellaert, *Oude Vlaamsche liederen ten deele met de melodieën* (Gent, 1848) en Jan Frans Willems, *Reinaert de Vos. Episch fabeldicht van de twaelfde en dertiende eeuw. Met aenmerkingen en ophelderingen*, 2e druk (Gent: F. en E. Gyselynck, 1850). De eerste uitgave van dat laatste was in 1836 bij dezelfde drukker en onder dezelfde titel verschenen.

¹⁰³ Ph. Blommaert, *Vlaemsche kronyk of dagregister van al hetgene gedenkwaardig voorgevallen is binnen de stad Gent, sedert 15 July 1566 tot 15 Juny 1585, onderhouden in 't Latijn, door Ph. de Kempenare, overgezet door J. P. van Male pastoor van Bovekerke, thans voor de eerste maal uitgegeven* (Gent, 1839b); Ph. Blommaert, *Het beclach van joncheer Jan van Hembyze, gedicht der XVI eeuw*, Maetschappy der Vlaemsche Bibliophilen 1 (Gent, 1839a) en Ph. Blommaert, *Het leven van Philippus den Stauten, hertoch van Borgonien, ende van Margarita van Male, Gravinne van Vlaenderen, byeenvergadert uyt verscheyden gheloofwaardighe autheurs ende aude geschreven memorien ende monumenten, door Broeder Bernaert De Jonghe, Priester predicheer van het convent van Ghent* (Gent, 1841).

¹⁰⁴ Blommaert, *Theophilus, gedicht der XIVe eeuw, gevolgd door drie andere gedichten van hetzelfde tijdvak*.

¹⁰⁵ Blommaert, *Oudvlaamsche gedichten der XIIe, XIIIe en XIVe eeuwen*.

¹⁰⁶ Ph. Blommaert en Van Vogt, *Knopjes en bloemen. Lieder en andere kleine gedichten, in den hoog- en nederduitschen tongval, ter vergelijking beider nevens elkander gesteld. Nevens eenige bemerkningen over verscheidenheden derzelve* (Gent, 1842).

¹⁰⁷ Ph. Blommaert, *Einhard, Leven en wandel van keizer Karel de Groote. Voor de eerste maal in het Nederduitsch uitgegeven* (Antwerpen, 1849).

¹⁰⁸ Over de Maetschappy: Werner Waterschoot, *De Maetschappy der Vlaemsche Bibliophilen* (Wildert: De Carbolineum Pers, 1990).

¹⁰⁹ Ph. Blommaert, *Politieke balladen, refereinen, liederen en spotgedichten der XVIe eeuw*, Maetschappy der Vlaemsche Bibliophilen, 2e reeks 7 (Gent, 1847).

de titel *Oudvlaemsche liederen en andere gedichten der XIV en XV eeuw*.¹¹⁰ Het tekstverzamen dat in België eerst door de Commission royale en in het *Belgisch museum* een neerslag kreeg, vond dus na de dood van Willems een weg naar zelfstandige publicaties en naar de reeksen van de Vlaemsche Bibliophilen. Die reeksen was een lang leven beschoren en ze zouden nog de rest van de eeuw een centrale plaats blijven innemen binnen de Nederlandse filologie in Vlaanderen.

Continuïteit aan de Leidse Maatschappij en de Tweede Klasse (1839-1848)

Tijdens de opkomst en het verval van de Vereniging deed Duitsland dus wat het al enkele decennia deed, net als België, maar Nederland zette zelf ook sterke tradities verder. Dat blijkt uit drie zaken: de voortdurende aandacht voor de Nederlandse klassieken, het werk van de Maatschappijbibliothecaris L.Ph.C. van den Bergh en de nog steeds niet voltooide editie van de *Spiegel historiael*, waaraan gewerkt werd in de Tweede Klasse.

In de eerste plaats de editie van zeventiende-eeuwse dichters en schrijvers. In 1838 verscheen Constantijn Huygens' *Zeestraat naar Scheveningen*, zij het herspeld, en een jaar later het verzameld werk van predikant Willem Sluiter, zij het zonder vermelding van een editeur.¹¹¹ Ook Pieter Corneliszoon Hooft bleef het onderwerp voor edities: zijn *Historiën* in vijf delen door W. Hecker in 1843-1846;¹¹² zijn *Warenar* (zoals vermeld) door Verenigingsstichter Matthias de Vries in 1843,¹¹³ zijn vertalingen van Tacitus in 1845 en 1853.¹¹⁴ Ook Hoofts roemgenoten kregen editoriale aandacht, bijvoorbeeld Grotius, wiens *Bewijs van de ware godsdienst* en zijn Nederlandse gedichten uitgegeven werden door Jeronimo de Vries (oom van Matthias en vriend van Jan Frans Willems) in 1844. De Vries voegde aan het *Bewijs* historische en verklarende voetnoten toe, net als enkele historische brieven in bijlage, en verantwoordde zijn uitgave, besprak de tekstoverlevering en duidde het belang van De Groots werk in een inleiding met de ongebruikelijke vorm van een woord 'Aen mijnen oudsten zoon' – 'Zie daar, waarde Zoon! en Lezer en ook u rekenschap gegeven.'¹¹⁵ De klassieke periode werd soms wat opgerekt, bijvoorbeeld met het

¹¹⁰ C. [= C. Carton en Ph. Blommaert], *Oudvlaemsche liederen en andere gedichten der XIVe en XVe eeuw*, Maatschappij der Vlaemsche bibliophilen. 2e serie 9 (Gent: C. Annoot-Braeckman, [1849]), het Egidiuslied op 171-172. Zie voor de bijdrage van Blommaert aan deze editie, ook al verscheen die niet onder zijn naam: Waterschoot, *De Maatschappij der Vlaemsche Bibliophilen*, z.p..

¹¹¹ J. G. La Lau, *De zeestraat van 's Hage naar Scheveningen. Constantyn Huygens; op nieuw uitg., naar hedendaagsche taal en spelling gewijzigd en met eenige aanteekeningen voorzien door J.G. la Lau.* ('s Gravenhage [etc.]: Gebr. Van Cleef, 1838) en *Alle de werken van Willem Sluiter*, (Rotterdam: M. Wijt & Zonen, 1839).

¹¹² W. Hecker, *P. C. Hoofts Nederlandsche historiën*, 5 dln., Nederlandsche historien met aanteekeningen uitgegeven (Groningen: Van Bolhuis Hoitsema, 1843-1846).

¹¹³ de Vries, *Warenar*.

¹¹⁴ *Boekskén van de geleegenheit, zeeden en volken van Germanië*, (Leyden: Engels, 1845) en P. C. Hooft en J. J. de Gelder, *Boekskén van 't leeven van Julius Agricola* (Leyden: P. Engels, 1852).

¹¹⁵ Jeronimo de Vries, *Hugo de Groot's bewijs van de ware godsdienst met zijne overige Nederduitsche gedichten* (Amsterdam: bij R. Stemvers, 1844b), iii-xi, citaat op xi.

verzameld werk van de achttiende-eeuwse dichter Jacob Bellamy, door de Antwerpse beursmakelaar Emmanuel Rosseels bezorgd in 1844.¹¹⁶ In 1849 tot slot verscheen een prospectus van een mijlpaal: de editie van het volledige werk van Joost van den Vondel, die werd verzorgd door Jacob van Lennep en die vanaf 1850 zou verschijnen.¹¹⁷ De betekenis van die mijlpaal voor de editeur als tekstinstantie zal in het laatste hoofdstuk duidelijker worden.

Naast de zeventiende-eeuwse genoot ook de oudere Nederlandse literatuur, zelfs de ridderepiek, van de aandacht van de gebruikelijke kringen: van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden en van de Tweede Klasse van het Koninklijk Instituut. De traditionele kring van de Maatschappij bleef niet ongevoelig voor de vernieuwingen die ook in de Vereeniging plaats vonden. Dat bewees L.Ph.C. van den Berg. Hij was, zoals vele editeurs voor hem, in Leiden opgeleid tot advocaat, maar legde zich toe op de filologie. In 1840/1 verscheen in de publicatiereeks van de Maatschappij zijn editie van de geestelijke gedichten van Jacob van Maerlant, maar in 1846-1847 ook van de vroegere *Roman van Heinric en Margriete van Limborch*, door hem toegeschreven aan Hein van Aken.¹¹⁸ Daarvoor publiceerde hij kortere filologische berichten in de Maatschappijpublicaties en in *De Gids* en al in 1840 had hij een ‘letterkundige reis’ door Frankrijk ondernomen, waar hij onder meer Middelnederlandse handschriften had gevonden.¹¹⁹ Van den Bergh werd bij de oprichting van de Vereeniging gepolst om mee te doen, maar hij weigerde. Binnen de oude Maatschappij deed hij echter exact wat Jonckbloet ook deed in (en naast) de nieuwe Vereeniging. Van den Bergh zou uiteindelijk, in 1849, aangesteld worden als eerste bezoldigde bibliothecaris van de Maatschappij. Nadat de Maatschappij haar steun had gegeven aan de Maerlanteditie van Clignett en Steenwinkel, later de plaats bleef om nieuwe vondsten van de schrijver voor te stellen – dat deden in deze periode onder anderen Siegenbeek met een vervolg op de *Wapene Martijn* in 1841 en Clarisse, behalve met de *Heimelijkheid der heimelijkheden* in

¹¹⁶ Emm. Rosseels, *Gedichten van J. Bellamy met eene levensschets van den dichter en inl door Emm. Rosseels*. (Antwerpen: Oberts, 1844).

¹¹⁷ M. H. Binger, *De werken van J. van Vondel, met verklaringen en aant. door Mr. J. van Lennep* (Amsterdam: M.H. Binger, 1849) en Jacob van Lennep, *De werken van Vondel in verband gebracht met zijn leven, en voorzien van verklaringen en aanteekeningen*, 12 dln. (Amsterdam: M.H. Binger en zonen, 1850-1869).

¹¹⁸ L.Ph.C. van den Bergh, ‘Geestelijke gedichten van Jacob van Maerlant en anderen, uit de 13e en 14e eeuw. Medegedeeld en met eene inleiding en doorlopende aanteekeningen voorzien’, *Nieuwe werken van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leyden*, 5 (1841) 1-124 en L. Ph. C. van den Bergh, *Roman van Heinric en Margriete van Limborch, gedicht door Heinric van Aken, uitgegeven met woordenlijst*, 2 dln., Nieuwe Reeks van Werken der Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leyden, 2 en 3 (Leyden, 1846-1847).

¹¹⁹ L.Ph.C. van den Bergh, ‘Berichten omtrent HSS. en oude drukken in Fransche bibliotheken, tot de middel-nederl. letterkunde betrekking hebbende’ *Verslag der historische nasporingen, op gezag van het gouvernement, in den jare 1838, in Frankrijk gedaan* (1839) 50, 54, 89.

1838, ook met een natuurkundig gedicht in 1847 –¹²⁰ was de aanstelling van L.Ph.C. van den Bergh als hoeder van haar zo belangrijke bibliotheek een teken dat ook zij de nieuwe tendens in de volkstaalfilologie erkende.

Of dat ook het geval was voor die andere plaats van studie, de Tweede Klasse, viel te betwijfelen. Er werd inderdaad veel werk met weinig verrassends verricht: een herlezing van het woordenboek op het werk van Hooft in 1847,¹²¹ de melding van een vondst uit *Der leken spiegel* door Jacob van Lennep¹²² Maar vooral: de immer aanslepende editie van de *Spiegel historiael* van Jacob van Maerlant. De editie was in 1784 door Clignett en Steenwinkel begonnen en na de revoluties van de Maatschappij overgegaan naar de Tweede Klasse, die in 1813 een derde deel met de commentaren van de intussen overleden Steenwinkel uitgaf. Intussen stierf ook Bilderdijk, maar het Instituut bleef werken aan een vierde deel. In de Tweede Klasse werden David Jacob van Lennep en zijn zoon Jacob aangeduid om de tekst drukklaar te maken, de commentaren zouden later door Joast Hiddes Halbertsma verzorgd worden. Dit vierde deel kende een nog ingewikkelder publicatieproces dan de drie eerste samen. De tekst van de *Spiegel historiael* en enkele aantekeningen erop van de Van Lenneps verscheen in 1849; de editeurs maakten zich in een Latijns bericht naast de titelpagina bekend:

Hanc quartum tomum MAERLANDI versionis Belgicæ *Speculi Historialis* Vincentii nunc primum ediderunt et brevi annotatione instruxerunt D. J. VAN LENNEP et J. VAN LENNEP, Instituti Regii Belgici secundæ classis socii.¹²³

De derde Instituutseditie, Halbertsma, nam in de *Algemeene Konst- en Letterbode* meteen afstand van de interpunctie en de verklaringen van David Jacob van Lennep en zijn zoon, die ‘hunne taak zonder eenige ruggespraak met mij hebben afgewerkt’¹²⁴ en kondigde zijn eigen aantekeningen bij de tekst aan, die zouden verschijnen tussen 1851 en 1853.¹²⁵ Intussen had Jonckbloet in 1849 al een *Naleezing*

¹²⁰ M. Siegenbeek, ‘De verkeerde Martijn uit het Zutphensche HS. van Van Maerlant met aantekeningen’, *Nieuwe werken van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde*, 3 (1834) 68-71; Clarisse, *De heerlijkheid der heimeijkheden*; Clarisse, ‘Sterre- en natuurkundig onderwijs’.

¹²¹ H. J. Koenen en Arie de Jager, *Naleezing op het uitlegkundig woordenboek des Instituuts op de werken van P. C. Hooft* ([Amsterdam], 1847).

¹²² J. van Lennep, ‘Over twee handschriften van den Leken Spiegel’, *Tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch Instituut*, (1841) 125.

¹²³ Van Lennep en van Lennep, *Spiegel historiael of Rijmkronijk van Jacob van Maerlant. Vierde deel. Uitgegeven door de Tweede Klasse van het Koninklijk-Nederlandsche Instituut van Wetenschappen, Letterkunde en Schoone Kunsten*, voor de titelpag. Het bericht is niet in alle exemplaren van de editie mee ingebonden; ik gebruikte dat in Amsterdam, Universiteitsbibliotheek, locatie P.C. Hoofthuis, 113: NED LET “12” MAE.

¹²⁴ J. H. Halbertsma, ‘Over de uitgave van het IVe deel van den Spiegel Historiael van Maerlant’, *Algemeene Konst- en Letterbode*, (1849) 324-325, 324.

¹²⁵ J. H. Halbertsma, *Aantekeningen op het vierde deel van den Spiegel Historiael van Jacob van Maerlant* (Deventer: Tweede Klasse van het Koninklijk-Nederlandsche Instituut van Wetenschappen, Letterkunde en Schoone Kunsten, 1851). Vergelijk met de Jong, *Knooppunt Halbertsma*.

op de editie van de Van Lenneps gepubliceerd – zoals zijn gewoonte was: hij had hetzelfde gedaan bij edities van Willems, Visscher en Tideman. Deze gecompliceerde verschijningsgeschiedenis van het vierde deel van de *Spiegel historiael* viel samen met het einde van het Koninklijk Instituut. Samen kan dat wijzen op een crisis in het collectieve werk dat vroeger aan de Tweede Klasse van dat Koninklijk Instituut verricht was, zeker toen zij onder leiding van Bilderdijk stond, en de kritiek die zij van Jonckbloet oogste misschien ook op het einde van de genootschappelijke tekstedities.

De hoogzomer van de academische en nationale editiewetenschap (1846-1851)

Nederland en België kenden dus ook in de periode van de Vereeniging, ruwweg tussen 1838 en 1848, hun eigenheid en eigen dynamiek, maar waren tegelijk ook duidelijk met elkaar verbonden, in de eerste plaats door de invloed en de aandacht van Duitse geleerden. In Nederland liepen Jonckbloet, Matthias de Vries, Van den Bergh en andere jonge filologen hun eigen dubbele weg, altijd tussen binnenland en buitenland, tussen traditie en vernieuwing. Dat was ook zo voor de laatste stap die de twee belangrijkste vernieuwers – Jonckbloet op zijn geestdriftige en De Vries op een meer plichtmatige manier – wilden zetten in de Nederlandse filologie. Altijd hadden de twee vrienden in de filologie een dubbelspoor gevolgd van kritiek op landgenoten en inspiratie uit het buitenland: dat was het geval geweest voor de eerste kritische teksteditie, voor de eerste editeursvereniging, voor de buitenlandse bibliotheekbezoeken, voor de manier waarop en de plaatsen waar editeurs elkaar kritiek konden geven en voor de ridderroman. Nu, aan het eind van de jaren 1840, deden zij iets vergelijkbaars voor nog twee vernieuwingen. Ten eerste kwam er een nieuwe inhoud: editeurs namen het verleden en de taal van hun natie als onderwerp en als doel voor hun werk. Ten tweede deden ze dat in een nieuwe vorm: voortaan zouden niet langer genootschappen en verenigingen, maar wel de universiteiten de plaats zijn waar die nieuwe, nationale tekstbezorging verricht werd. Deze nationalisering en academisering van het editievak betekende echter meteen ook, zoals zal blijken in het laatste hoofdstuk, het einde van zijn grootste zelfstandigheid.

Haar nationaal-wetenschappelijke studie van het literaire verleden bouwde deze generatie uit op basis van een nieuw, nationalistisch historisch besef. Dat ging ervan uit dat de natie te vinden was in alles en in de eerste plaats in de taal en de literatuur. De studie van oude teksten, altijd al verantwoord vanuit een historische interesse in *exempla* of in een taaldidactische opvatting van *imitatio*, kreeg daarmee een minder eenduidige en meer abstracte aard. Niet alleen de meest relevante kronieken en niet alleen de beste gedichten waren nu de aandacht van editeurs waard, maar bijna alle talige uitingen van de natie in het verleden.

Concreet betekende dit nationalistische historische besef voor de editoren tegelijk een hoge vlucht en een duik in de diepte. Aan de ene kant uitten zij de hoge verwachtingen die zij in hun werk stelden. Dat deden ze in de motto's, de opdrachten en de inleidingen van hun werk, in de peritekst kortom, die altijd al de plaats was geweest om het kader van de geleerde onderneming te schetsen. Aan de andere kant konden de editoren slechts aan hun eigen hoge verwachtingen voldoen door het kleine werk aan de leestafel. Dat was gewoon het gedetailleerde werk dat generaties editoren voor hen ook al gedaan hadden. Door de hoge nationale verwachtingen moest dat werk nu echter meer dan ooit – zoals in dit hoofdstuk al bleek – ook goed gedaan worden, wat voor editoren vooral precisie en eerbied voor de oude schrijvers inhield. Zo kwam deze generatie, na vijftwintig jaar, ook toe aan de ethische doelstelling van Hoffmann von Fallerslebens plan uit 1821, dat hij toen formuleerde in navolging van Jacob Grimm.

Waar kon de academische editor die natie, die school in het detail, vinden? In deze laatste paragraaf zullen twee vindplaatsen aan bod komen, die geëxploiteerd werden door de twee intussen bekende grote namen van de academisch-nationale generatie. Ten eerste waren er – dat bleek hiervoor al uitgebreid – de ridderromans, waarin Jonckbloet op zoek ging naar schijnbaar onbelangrijke details over het dagelijkse leven van de Nederlandse natie. Ten tweede was er nog het enkele woord. De duik naar het detail met het hoogste belang zal inderdaad zijn duidelijkste uiting krijgen in de plannen die De Vries maakte voor een nationaal woordenboek. Op deze drie werkterreinen meenden de editoren de natie te kunnen vinden en in druk te verspreiden. Aan het eind van dit hoofdstuk belicht ik nog de universiteit: de (na de genootschappelijke editie-ondernemingen van de voorgaande decennia in zekere zin) nieuwe omgeving waar in de eerste plaats Jonckbloet en De Vries hun zoektocht naar de natie in het kleine detail ondernamen. Daar vierde de nationaal-wetenschappelijke editor zijn triomf.

De ridderepiek, Jonckbloets vindplaats van de natie (vanaf 1841)

Zoals aan het begin van dit hoofdstuk al bleek, was Jonckbloet altijd zeer duidelijk over zijn visie op de beoefening van de Nederlandse letterkunde en herhaalde hij daarbij een chronologisch-geografisch schema van binnenlandse tradities en buitenlandse vernieuwing. Hij was daarin standvastig. Het onderzoeksprogramma dat hij al in 1836, in zijn bespreking van L.G. Visschers *Ferguut*-editie, anoniem had uiteengezet, bepaalde tijdens en na de tijd van de Vereeniging nog steeds zijn agenda, zoals uit drie publicaties van de prins van de kritiek blijkt.

Omdat Jonckbloet zo standvastig was, kan het ten eerste nuttig zijn toch nog terug te keren naar vroeger werk, met name naar zijn editie van de legende van Beatrijs, die verscheen in 1841. Daarin probeerde hij een eerste keer de drie

filologische aandachtsgebieden uit die hij in *Iets over Ferguut* onderscheiden had: de nauwgezette variantenbepaling, het taalkundige en ook het historische onderzoek.

Voordat hij aan zijn eigen doelen toe kwam, moest hij echter – opnieuw zijn schema getrouw – zijn buitenlandse voorbeelden en de binnenlandse uitzonderingen huldigen. Verschillende editeurs hadden hem immers de weg naar Beatrijs gewezen. Zo waren er de Duitsers Grimm en de Heidelbergse hoogleraar Georg Gottfried Gervinus, met zijn *Geschichte der poetischen National-Literatur der Deutschen* (1835), die beiden gewezen hadden op het belang van de verering van Maria voor de middeleeuwse letterkunde in Duitsland. Zo was er verder Clarisse, die de filologie bekend had gemaakt met de veertiende-eeuwse codex uit de Koninklijke Bibliotheek met de tekst van *Beatrijs*, door er Maerlants *Heimelijkheid der heimelikheden* in te vinden en er varianten uit op te nemen in zijn editie van die tekst uit 1838, in opdracht van de Leidse Maatschappij.¹²⁶ Zo was er ook Willems, die hem een zeventiende-eeuwse gedeeltelijke berijming van Beatrijs (of, in dit geval: Beatrix) toezond, met het verzoek het te vergelijken met de vroegere versie. Het was voor Jonckbloet, zo schreef hij, ‘hoogst aangenaam’ om met een aanvulling op zijn editie ‘te kunnen voldoen aan het verlangen van een man, wiens groote verdienste jegens zijne en onze oude letterkunde ook in Noord-Nederland dankbaar wordt gewaardeerd.’¹²⁷ Jonckbloet wilde met andere woorden expliciet in het spoor treden van die voorbeeldige filologen uit zijn schema.

Jonckbloet breidde hun voorbeeldige werk uit volgens zijn eigen doelstellingen. In het geval van *Beatrijs* was dat een soort geschiedenis van het dagelijkse leven. Natuurlijk zei hij *Beatrijs* te bezorgen ‘om de zuiverheid van taal en rythmus, en om eenige oudheidkundige bijzonderheden’ – de bijna eeuwige dubbele verantwoording voor een volkstaal-editie – maar vulde die oudheidkunde op zijn eigen wijze in. Hij wilde niet de daden van de graven verhalen of voorbeelden voor goed bestuur verstrekken, hij wilde wél de gewoonten van de middeleeuwse Nederlander kennen. Er was immers nood aan zulke studie van de dagelijkse praktijk van het leven in de Middeleeuwen:

Het belangrijke dier kennis zal wel niemand betwijfelen, terwijl het bevreemding moet wekken, waarom men zich de kennis der gebruiken van Grieken, Romeinen en Hebreëen tot in de kleinste bijzonderheden heeft eigen gemaakt, en tot nog toe zoo luttel getracht heeft in te dringen in de private gewoonten van de geslachten der middeneeuwen.¹²⁸

¹²⁶ Clarisse, *De heimelijkheid der heimelikheden*, 38. Uit dezelfde codex zou Jonckbloet een jaar later ook nog de *Dietsche Doctrinael* bezorgen: Jonckbloet, *Die Dietsche Doctrinale*.

¹²⁷ W. J. A. Jonckbloet, *Aanhangsel op de sproke van Beatrijs* ('s-Gravenhage: A. D. Schinkel, 1841a), 3.

¹²⁸ Jonckbloet, *Beatrijs*, x.

En om die middeleeuwse private gewoonten van het eigen land te leren kennen waren tekstedities van onschatbaar belang, omdat ‘zeer vele bronnen, waaronder de zuiversten en rijksten, nog onuitgegeven bedolven liggen in het stof van boekerijen en archieven’. In de noten bewees hij hoe zulk een geschiedenis geschreven moest worden, aan de hand van inlichtingen uit *Beatrijs*, maar ook uit eerder uitgegeven teksten als Stoke, *Ferguut*, Maerlants *Spiegel historiael* en de *Reinaert*. Met citaten kon hij zo het ‘vrouwentooisel’ bespreken en bewijzen ‘dat het naakt slapen eene gewoonte was in de middeleeuwen’. Een bijzonder oog op de oude teksten stelde hem ertoe in staat ‘den dag met een middeleeuwsch ridder door te lopen’ en te merken: ‘Dikwijls bragt men ook den tijd door met zich romans en andere gedichten te laten voorlezen.’¹²⁹ Dat werk in de noten waren slechts ‘ruwe trekken’ en een ‘wenk’ voor latere studie, ook hier naar het voorbeeld van de Sainte Palaye.¹³⁰ Het belangrijkste werk was nu het bezorgen van bruikbare middeleeuwse teksten, want ‘alleen door uit de oorspronkelijke bronnen te putten kan men iets degelijk[s] voortbrengen, tenzij men buitenlandsche geleerden wilde naschrijven’.¹³¹ Hoewel hij zijn Duitse, Belgische en Franse voorbeelden met naam noemde, was een blinde navolging van het buitenland niet wat Jonckbloet voor een filologie van de Nederlandse natie in gedachten had. Net als Hoffmann vond Jonckbloet een empirische basis voor het vak onontbeerlijk.

In 1846, ten tweede, verscheen het eerste deel van Jonckbloets editie van het dertiende-eeuwse ridderverhaal van Lancelot, een ridder uit de Arthurkring. Intussen had Jonckbloet de empirische zoektocht naar de bronnen veel resultaat zien opleveren dat in zijn onderzoeksprogramma paste, zo veel dat de formulering van zijn gebruikelijke chronologisch-geografische schema ongeduldiger van toon werd en hij over zijn eigen werk zelfvoldaan ging klinken. Ongeduldiger, omdat de strijd tegen de oude gedachte dat Maerlant het begin van de Nederlandse letterkunde was geweest, maar niet beslecht wilde worden: ‘Zoo iets het bewijs oplevert hoe moeilijk ingewortelde vooroordeelen zijn uit te roeijen, dan is het onze oude letterkunde.’¹³² De vooroordelen kwamen volgens Jonckbloet in dit geval van Bartold Hendrik Lulofs (1787-1849), de bijna zestigjarige Groningse hoogleraar Nederlandse taal- en letterkunde. Jonckbloet zag dat ‘men’, op diens gezag maar in weerwil van Willems’ editie van de *Reinaert* en andere resultaten van de empirie die intussen verschenen waren, bleef ‘vasthouden aan het verouderde begrip’.¹³³ Lulofs en zijn volgers kregen daarom een waarschuwing:

De mannen van het behoud zullen evenwel hun gevoelens moeten
opgeven voor eene betere overtuiging, willen zij dat gevoelens niet zien

¹²⁹ Ibidem, respectievelijk 39, 50, 51 en 55.

¹³⁰ Ibidem, 65.

¹³¹ Ibidem, x.

¹³² Jonckbloet, *Roman van Lancelot, (XIIIe eeuw.)*, dl.1, vii.

¹³³ Ibidem.

verzwelgen door den stroom van gedichten uit een vroeger en beter tijdperk, die meer en meer worden uitgegeven. Daartoe behoort ook de *Roman van Lancelot*.¹³⁴

Die vloed van vroegere en betere dichtwerken dan die van Maerlant, die de gedachten van de gevestigde hoogleraren zou omverwerpen, bracht inderdaad ook Jonckbloets editie van *Lancelot* mee. Hij haalde verder nog de ‘aanteekeningen’ aan die Huydecoper, Clignett en Van Wijn over andere ridderromans gepubliceerd hadden, maar benadrukte natuurlijk toch ook het nieuwe van zijn editie:

Het mag dus eene belangrijke aanwinst heeten voor onze oude letterkunde in het bijzonder, en voor de kennis van de Artur- en Graal-sage in het algemeen, dat dit gedicht eindelijk, na meer dan vijf eeuwen onder het stof der boekerijen bedolven geweest te zijn, aan het licht wordt gebragt; en men zal mij dan ook wel eenige zelfvoldoening ten goede houden nu ik de eerste ben die dezen roman, door Jubinal niet ten onrechte *un poème immense* genoemd, bij het publiek mag inleiden.¹³⁵

Ter gelegenheid van deze *editio princeps* koppelde Jonckbloet aan zijn strijdbare formulering van het chronologisch-geografische schema een groot zelfbewustzijn als editeur. Opvallend is dat dat strijdbare zelfbewustzijn zich bediende van hetzelfde beeld van stof en licht dat editeurs al rond 1600 gebruikten. Jonckbloets instrumenten waren enerzijds wel vernieuwend, zoals hiervoor al bleek; ook in deze editie van *Lancelot* getuigde hij van zijn geloof in de Duitse kritische editiemethode – al zag hij zich voor deze tekst, door het ene handschrift waarin die bekend was en de toestand waarin die zich bevond, gedwongen ‘de bij ons nog gewone wijze van uitgeven’, namelijk een ‘louter diplomatische afdruk’, te volgen¹³⁶ – en daarnaast maakte hij voor deze editie met ondersteuning van koning Willem II en de regering een reis naar de Bibliothèqu nationale in Parijs, om daar de Franse versie van de roman te kunnen bestuderen.¹³⁷ Anderzijds bleef het doel van zijn tekstbezorging een oud doel, zoals duidelijk wordt in het besluit dat hij uit zijn vernieuwende onderzoeksactiviteiten trok:

Ik kan dus hier mijne taak als geëindigd beschouwen. De *Roman van Lancelot* moge thans zijne plaats innemen in de rij der werken die zullen dienen ter opbouw van onze taal, tot bron voor de geschiedenis van onze letterkunde en beschaving.¹³⁸

Jonckbloets vernieuwende *Lancelot*editie, waar volgens hemzelf diepgewortelde vooroordelen onder professoren aan het wankelen zouden gaan, kreeg de alleroudste

¹³⁴ Ibidem.

¹³⁵ Ibidem, dl. 1, viii. Jonckbloet haalt Achille Jubinal aan, een Franse filoloog, specialist van oude tapijten en middeleeuwse Franse verhalen en ook politiek mandataris in het Tweede Keizerrijk.

¹³⁶ Ibidem, dl. 1, lxxviii.

¹³⁷ Ibidem, dl. 2, iii-vi.

¹³⁸ Ibidem, dl. 2, ccvi.

verantwoording van de tekstbezorging: deze ene editie zou andermaal een bijdrage leveren aan de Nederlandse taal en geschiedenis. Die verantwoording liet hij nu ook onverkort gelden voor de ridderroman, een genre waarvan hij het nut als bron voor de geschiedenis, zowel de literatuur- als de beschavingsgeschiedenis, al had uitgetest op *Beatrijs*.

Tijdens de Vereenigingsjaren ten slotte schreef Jonckbloet nog een kritische boekbespreking, die zijn doelen nog eens herhaalde maar nu ook de universitaire horizon opende. In *De Gids* van 1846 haalde Jonckbloet zijn bekende kritische wapens boven tegen hetzelfde slachtoffer: hij besprak het handboek middeleeuwse Nederlandse literatuur dat dezelfde Lulofs, ‘Ridder, enz. enz.’, geschreven had.¹³⁹ In zijn boek had Lulofs de ‘vroegste bloei’ van die literatuur nogmaals bij Maerlant gesitueerd. Jonckbloet reageerde natuurlijk scherp – zijn opvattingen over ‘de vrijmoedigheid van de critiek’, zoals Bormans het zou noemen,¹⁴⁰ en zijn verdediging van de ridderroman getrouw. Jonckbloets toorn onthulde behalve zijn gekende standpunten ook nog iets anders: zijn grote bezorgdheid om het hoger onderwijs in de literatuurgeschiedenis. Mocht een wetenschappelijke beoefening van de Nederlandse letterkunde, met het doel de ontdekking van de Nederlandse natie, ooit ingang vinden, zoals hij wilde, dan zou die enkel kunnen beginnen bij juiste handboeken voor het hoger onderwijs – zoals dat van Lulofs er dus geen was.

Het woord, De Vries’ vindplaats van de natie (vanaf 1849)

Matthias de Vries zocht de Nederlandse natie niet in middeleeuwse naakte slapers of in ridderromans, maar in het enkele woord. Hij maakte plannen voor minstens twee woordenboeken: een Middelnederlands en een Nederlands. Daarin voerde hij het dubbele doel dat Hoffmann en Jonckbloet al gesteld hadden, en dat ook Willems had betracht, op een lexicografische manier uit: ook hij wilde tegelijk empirisch en wetenschappelijk te werk gaan en zo de natie dienen. Dat was het geval voor zijn werk aan een *Middelnederlandsch woordenboek*, maar nog duidelijker bij dat aan een *Algemeen Nederlandsch woordenboek*, dat zou verschijnen als het *Woordenboek der Nederlandsche taal*. Van beide woordenboeken verscheen de eerste aflevering in 1864; de plannen ervoor dateren al van vóór 1850. Kleiner dan het woord kon de interesse van de empirische editeur nauwelijks zijn, maar het nationale belang ervan ook niet groter.

De Vries’ gehechtheid aan een empirische studie van de Nederlandse taal is het duidelijkst in het geval van het *Middelnederlandsch Woordenboek*. Dat moest in het verlengde liggen van de tekstedities die tot dan verschenen waren. Zelf gebruikte

¹³⁹ Jonckbloet, ‘Handboek van den vroegsten bloei der Nederlandsche letterkunde, of Proeve uit Nederlandsche schriften der dertiende en veertiende eeuw, met Inleidingen, Aanstipping over de Spraakleer en den stijl van dien tijd, een klein Woordenboek, enz., door Mr. B. H. Lulofs, Ridder, enz. enz. Te Groningen, bij J. Oomkens, 1845. XVI en 428 blz. 8°’, *De Gids*, 10 (1846b) 1-56.

¹⁴⁰ J.H. Bormans, geciteerd in Moltzer, ‘Levensbericht van Jonckbloet’, 13.

Matthias de Vries als basis de ‘Verklarende woordenlijst’ die hij aan zijn editie van *Der leeken spiegel* had toegevoegd.¹⁴¹ Die woordenlijst werd omwille van zijn omvang door veel andere editeurs als een voorlopig woordenboek gebruikt. Het echte woordenboek moest natuurlijk veel meer materiaal bevatten en De Vries ging daartoe uit van de verklaarde woorden in andere edities, die natuurlijk eerst kritisch bestudeerd en desnoods gecorrigeerd moesten worden. De eerste vruchten van die kritische blik op het werk van voorgangers publiceerde hij vanaf 1856 in zijn *Proeve van Middelnederlandsche taalzuivering. Voorbereidende opmerkingen over de aanstaande uitgave van een Middelnederlandsch woordenboek*. Daarin corrigeerde hij lezingen van veel van zijn voorgangers, waaronder Willems en Le Long, die hadden geresulteerd in ‘spookwoorden’, woorden die editeurs wel in druk hadden gebracht maar die in geen enkel handschrift terug te vinden waren. De Vries’ werk aan het *Middelnederlandsch Woordenboek* volgde dus het empirische ideaal in de tweede graad: hij bestudeerde vroegere edities kritisch en corrigeerde ze voor zijn eigen, nieuwe werkstuk. Het woordenboek was een uitvloeisel van het vroegere editiewerk, dat deels al heel lang gebeurde en deels een antwoord was op nieuwe oproepen tot empirische ijver.¹⁴²

De geleerde kant van De Vries’ woordenstudie is daarmee duidelijk, de nationale kant ervan blijkt uit het geval van het *Woordenboek der Nederlandsche taal*. Op het Nederlandsch Taal- en Letterkundig Congres van 1851 in Brussel was Matthias de Vries helder daarover, toen hij zijn opzet voor het woordenboek verdedigde. ‘Het vereischt uitgebreide studie,’ zo stelde hij het zich voor, ‘langdurige oefening, onvermoeide vlijt en eene niet geringe mate van oordeel en smaak.’ Dat is het lot van de empirische geleerde. Het resultaat zou echter niet tot gewoon nog meer onvermoeibare geleerdheid mogen leiden, het moest daarentegen een bron worden, ‘waaruit zich de geheele natie aan den levenden taalstroom kon laven’.¹⁴³ Het was immers in haar taal dat de natie haar echte wezen vond, zoals De Vries het ook in zijn Leidse oratie van 1853 zou formuleren: de Nederlandse taal is de ‘afspiegeling van ons vaderlandsch karakter, het merkteken van ons volksbestaan, band en pand onzer nationaliteit’.¹⁴⁴ Nog sterker zou die idee later geformuleerd staan in een motto van het *Woordenboek*, uit de pen van Halbertsma: ‘De taal is de ziel der natie, zij is de natie zelve’. De nationale betrachting van het *Woordenboek der Nederlandsche taal* was dus in de plannen en in de publicatie zelf aanwijsbaar.

¹⁴¹ De Vries, *Der leken spiegel*, dln. 3 en 4

¹⁴² Deze gegevens over het *Middelnederlandsch Woordenboek* komen uit van Dalen-Oskam, ‘De idealistische lexicograaf’, 64 en 68-69.

¹⁴³ Matthias de Vries, *Ontwerp van een Nederlandsch Woordenboek* (1851), geciteerd in Marita Mathijssen, ‘Een weinig bezocht museum van de taal. Het WNT’, in: J. Tollebeek en H. te Velde (red.) *Het geheugen van de Lage Landen* ([Rekkem]: Ons Erfdeel, [2009]) 52-59, 56.

¹⁴⁴ Matthias de Vries, *De Nederlandsche taalkunde in haren aard en hare strekking. Redevoering ter aanvaarding van het hoogleeraarsambt aan de Hoogeschool te Leiden, den 29sten October 1853* (Haarlem: A.C. Kruseman, 1853), geciteerd in: van Driel en Noordegraaf, *De Vries en Te Winkel*, 85.

Matthias de Vries was overigens niet de enige die rond 1850 de behoefte aan een Nederlands woordenboek voelde. Op het eerste Nederlandsch Taal- en Letterkundig Congres, dat in 1849 gehouden werd, hield al een hoofdonderwijzer uit Wijk bij Duurstede, J.A. Gerth van Wijk, een pleidooi voor een woordenboek. Met succes: op de twee volgende congressen, in 1850 in Amsterdam en een jaar later in Brussel, werden commissies ingesteld om het project vorm te geven. In 1850 kwam, zoals net al duidelijk werd, ook De Vries mee aan boord om een jaar later zijn geleerd-nationale plan te presenteren. Daarop werd de eerste woordenboekredactie samengesteld, waarin, naast De Vries, L.Ph.C. van den Bergh, sinds een paar jaar bibliothecaris van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, en de Leuvense hoogleraar Jan Baptist David zetelden. Zij werden al gauw vervangen door Lammert Allard te Winkel. Het groeibed van het *Woordenboek der Nederlandsche taal* had dus van in het begin een nationale kleur, met op de Taal- en Letterkundige Congressen een sterk Groot-Nederlands pigment erin.¹⁴⁵

Natuurlijk werd niet alleen in Nederland de band tussen taal en natie gesmeed, zoals al meerdere malen ter sprake kwam, ook wanneer het over woordenboeken ging. Matthias de Vries kende immers de gebroeders Grimm persoonlijk, met wie hij ook over zijn lexicografische ideeën sprak. Op het grote Germanistencongres van 1846 had hij Wilhelm Grimm al horen spreken over diens plannen voor een *Deutsches Wörterbuch*, bij welke gelegenheid hij ook zelf zijn *Middelnederlandsch woordenboek* in wording voorstelde.¹⁴⁶ Nadat in 1851 de eerste redactie van het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* gevormd was, vroeg hij aan Jacob Grimm of hij hem in Berlijn mocht opzoeken, maakte in 1852 de reis erheen, besprak met hem de opzet voor het woordenboek, overigens zonder daarbij dat van de Grimms blind te willen volgen.¹⁴⁷ Met de bezoeken die De Vries op de terugweg bracht aan Hoffmann von Fallersleben en J.B. David kreeg zijn reis van 1852 overigens nog meer een nationaal-lexicografisch karakter.¹⁴⁸ Het mag duidelijk zijn dat De Vries' plannen voor het *Middelnederlandsch woordenboek* en voor het *Woordenboek der Nederlandsche taal*, samen met zijn lexicografische reis, beantwoordden aan de dubbele eis van empirische geleerdheid en nationale gerichtheid – eisen die ook door Jonckbloet en nog eerder door de Duitsers geformuleerd waren.

In dat opzicht zijn De Vries' woordenlijsten, gebaseerd op tekstedities, met een nationale doelstelling en gelijkend op die van de gebroeders Grimm, ontegenzeggelijk producten van het Europese literaire historisme. De bron die hij met zijn *Woordenboek der Nederlandsche taal* zijn natie wilde bieden, moest er immers

---

¹⁴⁵ Voor de woordenboekplannen op de Nederlandsche Taal- en Letterkundige Congressen: Ibidem, 85-91 en Mathijsen, 'Een weinig bezocht museum van de taal', 56.

¹⁴⁶ van Driel en Noordegraaf, *De Vries en Te Winkel*, 60. Over het Germanistencongres en Duitse taalnationalistische ideeën, zie Leerssen, *De bronnen van het vaderland*, 40-43.

¹⁴⁷ van Driel en Noordegraaf, *De Vries en Te Winkel*, 97-98.

¹⁴⁸ Ibidem, 100.

een zijn waaruit ook het verleden sprak. De echt oude taal was natuurlijk het onderwerp van het meer geleerde *Middelnederlandsch woordenboek*, maar dat andere werk was in het oorspronkelijke grondplan toch ook historisch. Dat blijkt uit het feit dat hij alle woorden wilde opnemen die teruggevonden konden worden sinds 1637, het jaar van de Statenvertaling. De citaten die als voorbeeldzinnen bij die woorden opgenomen zouden worden, mochten niet alleen van moderne schrijvers komen. Bovendien had De Vries oorspronkelijk geen alfabetische ordening in zijn hoofd, maar een etymologische, zodat de historische ontwikkeling die de Nederlandse taal had doorgemaakt niet alleen duidelijk zou worden uit de beschrijving van de individuele woorden, maar ook voor de taal als geheel. En dus voor de natie. Als titel voor zijn woordenboek dacht hij dan ook aan *Nederlandsch taalmuseum*.¹⁴⁹ Via de lexicografie wilde dus ook De Vries de drie-eenheid taal-geschiedenis-natie ontginnen. Het nationale belang dat het *Woordenboek der Nederlandsche taal* zo kreeg, dwong hem er overigens toe zich daarop te concentreren, ten nadele van zijn werk aan het *Middelnederlandsch Woordenboek*, dat hij na twee afleveringen onderbrak om opgevolgd te worden door Eelco Verwijs en Jakob Verdam.¹⁵⁰

In dat opzicht zijn De Vries' woordenboekplannen een uitwerking van zijn taalkundige opvattingen, die veel meer bij de *historische* taalkunde pasten dan bij de uiterlijke welsprekendheid – al hoorde die laatste in Groningen ook tot zijn leeropdracht. Zijn historisch-taalkundige opvattingen sprak De Vries uit in zijn oraties, in 1849 in Groningen en duidelijker in 1853 in Leiden.¹⁵¹ Tegelijk hernam hij eigenlijk oudere plannen. De Maatschappij had al in de jaren 1780 genootschappelijk werk verricht aan een woordenboek, zoals al vermeld is, en ook Bilderdijk had in de jaren 1810 geprobeerd zijn Tweede Klasse tot iets gelijkaardigs aan te zetten. Wat meer is, De Vries' historische taalkunde greep terug op die van Lodewijk Caspar Valckenaer en nog verder, op die van Tiberius Hemsterhuis en Lambert ten Kate. Dat blijkt onder andere uit de metaforen uit de tuinbouw die De Vries koos voor de taalontwikkeling en voor zijn lexicografische arbeid.¹⁵² Die band met de veel oudere Nederlandse taalkunde zal in het volgende hoofdstuk nog van belang blijken te zijn; hier staat die band de onmiskenbare literair-historistische trek die De Vries' lexicografische plannen hadden, net als Jonckbloets poging tot een beschavingsgeschiedenis, in geen geval in de weg.

Van de Vereeniging naar de academie (vanaf 1848)

De inhoudelijke hooggestemde diepgang, waarbij de natie gezocht werd in het woord of de ridderroman, kreeg vanaf 1848, het jaar waarin de Vereeniging zichzelf

¹⁴⁹ Mathijssen, 'Een weinig bezocht museum van de taal', 57-58.

¹⁵⁰ van Dalen-Oskam, 'De idealistische lexicograaf', 71-72.

¹⁵¹ Ibidem, 66 en van Driel en Noordegraaf, *De Vries en Te Winkel*.

¹⁵² Noordegraaf, 'In the Shadow of the Language Garden'.

ontbond, een andere institutionele vorm: die van de academie. Het betekende de triomf van het nationale editievak.

Jonckbloet had op vele plaatsen al voorgedaan hoe dus zelf voor hoe die wetenschappelijke beoefening eruit moest zien: hij voltooide zijn studie met een teksteditie, bekritiseerde openlijk andere filologen en beoefende vervolgens die filologie niet meer als ‘dilettant’ in een genootschap, maar als hoogleraar. Matthias de Vries, begonnen als student klassieke filologie, volgde zijn voorbeeld. Samen ondernamen ze vanaf 1848 een tour door Nederland langs vacante leerstoelen. Jonckbloet werd in dat jaar benoemd in Deventer, waarbij hij niet alleen De Vries, maar ook Van den Bergh, bibliothecaris van de Maatschappij, achter zich liet. De Vries werd een jaar later in Groningen benoemd als opvolger van Lulofs. Jonckbloet kon die plaats van hem overnemen toen De Vries in 1853 naar Leiden trok om daar Siegenbeek op te volgen. Jonckbloet bleef voorlopig in Groningen; in 1859 liep hij nog een benoeming in Utrecht mis omdat zijn bespreking van Lulofs’ handboek nog niet vergeten was.¹⁵³ Dat kan echter slechts een detail genoemd worden in vergelijking met een grotere verworvenheid: met de opeenvolgende benoemingen van De Vries en Jonckbloet als hoogleraren kon hun filologische werk, dat in de eerste plaats vorm had gekregen in tekstedities, voortaan als een academisch vak en als wetenschap gelden. Alle beoefenaren voor beide hoogleraren zouden voortaan bekend staan als de ‘dilettanten’, zoals Jonckbloet ze noemde in zijn eerste inaugurale rede in 1848, het jaar dat de Vereniging zichzelf ontbond, waarmee hij het ambt van hoogleraar letterkunde en vaderlandse geschiedenis aan het Athenaeum van Deventer aanvaardde. De rede handelde *Over wetenschappelijke beoefening der Nederlandsche taal*.¹⁵⁴

Een jaar later maakte Jonckbloet nog duidelijk dat ook de Tweede Klasse van het Koninklijk Instituut tot die ‘dilettanten’ gerekend moest worden. Dat geleerde orgaan telde immers ook Lulofs onder zijn actieve leden, maar belangrijker was zijn laatste handeling voor het opgeheven werd: het vierde deel van de editie van de *Spiegel historiael*. Jonckbloet recenseerde die in een *Nalezing*, die als brochure verscheen.¹⁵⁵ Opvallend is dat hij daarin nooit de namen van de editeurs, David Jacob en Jacob van Lennep, noemde, maar de editie altijd vereenzelvigde met de hele Klasse. Misschien was hem niet bekend wie de editeurs bij name waren of was zijn aanspreking van een ontmenselijkt Instituut enkel een kwestie van stijl en ironie. Toch zou ook dit passen in zijn agenda van verwetenschappelijking. Jonckbloet wekte in zijn recensie de indruk dat het niet om deze ene editie ging, maar om al het werk dat

¹⁵³ van Driel en Noordegraaf, *De Vries en Te Winkel*, 135-137.

¹⁵⁴ W.J.A. Jonckbloet, *Over wetenschappelijke beoefening der Nederlandsche taal. Redevoering bij de plechtige aanvaarding van het professoraat in de vaderlandsche geschiedenis en letterkunde aan het Athenaeum Illustre te Deventer* (Deventer: J. de Lange, 1848).

¹⁵⁵ Willem Jozef Andreas Jonckbloet, *Spiegel Historiael van Jacob van Maerlant. Vierde deel. Uitgegeven door de Tweede Klasse van het Koninklijk Nederlandsche Instituut. Nalezing* (Deventer: J. de Lange, 1849b).

het hele Instituut al decennia lang verrichtte. Het hele geleerde gezelschap raakte zo in diskrediet – wat Halbertsma er misschien toe bracht zich openlijk te distantiëren van de editie. In ieder geval was het duidelijk dat volgens Jonckbloet Lulofs noch de Tweede Klasse de filologie als een zaak van wetenschap opnamen.

Het nieuwe wetenschappelijke elan viel samen met een goede oogsttijd voor de filologie van het Nederlands, die vanaf ongeveer 1855 inzette. In Duitsland verscheen een nieuwe reeks van de *Anzeiger* en ook *Germania*, een nieuw tijdschrift waarin onder anderen Hoffmann nog publiceerde. Diens *Horae belgicae* kenden een herdruk. In België kreeg Willems' *Belgisch Museum* een opvolger vanaf 1858: het *Vaderlandsch museum voor Nederduitsche letterkunde, oudheid en geschiedenis*, waarin C.P. Serrure het vaakst publiceerde. De Leuvense J.B. David bezorgde vanaf 1858 nog Maerlants *Rijmbijbel*.¹⁵⁶

Ook Nederland, met zijn hoogleraars-editors, kende een nieuw tijdschrift, het *Archief voor Nederlandsche taalkunde* (1853-1854). Het zag daarnaast in 1856 een eigen *Reinaert*-editie van Jonckbloet, naar het Comburger handschrift,¹⁵⁷ en in 1859 een nieuwe druk van diens *Beatrijs*-editie, waaraan nu ook *Karel ende Elegast* toegevoegd was.¹⁵⁸ Voor wie intussen nog twijfelde aan de plaats van het editeren aan de academie was er – nogmaals – Maerlant. Eelco Verwijs, leerling van Jonckbloet, verdedigde in 1857 een kritische editie van Maerlants *Wapene Martijn* als academisch proefschrift in Deventer.¹⁵⁹ En samen met de vriend van zijn promotor, De Vries, zou hij vanaf 1863 de *Spiegel historiael* eindelijk volledig, dus met zowel alle boeken van Maerlant als de aanvullingen van Utenbroecke en Van Velthem, bezorgen.¹⁶⁰ Verwijs was een telg van de tweede academische generatie waarvoor een teksteditie als proefschrift kon gelden en met de na tachtig jaar volledige editie van de *Spiegel historiael* leek de academisering van het editievak voltooid en succesvol. Deze editie van Maerlant zal, naast die van Vondel, het tweede monument zijn dat in het laatste hoofdstuk besproken wordt.

‘Zoo had hij zelf dan een zijner geliefde idealen bereikt;’ schreef Jonckbloets biograaf over zijn edities en zijn hoogleraarsbenoeming van 1848,

¹⁵⁶ J. B. David, *Rymbybel van Jacob van Maerlant, met voorrede, varianten van hss., aenteekeningen en glossarium op last van het Gouvernement en in naam der Koninklyke Akademie van Wetenschappen, Letteren en Fraeije Kunsten, voor de eerste mael uitg. door J. David*, 3 dln. (Brussel: M. Hayez, 1858-1861).

¹⁵⁷ Jonckbloet, ‘Handboek van den vroegsten bloei der Nederlandsche letterkunde, of Proeve uit Nederlandsche schriften der dertiende en veertiende eeuw, met Inleidingen, Aanstipping over de Spraakleer en den stijl van dien tijd, een klein Woordenboek, enz., door Mr. B. H. Lulofs, Ridder, enz. enz. Te Groningen, bij J. Oomkens, 1845. XVI en 428 blz. 8°’.

¹⁵⁸ Willem Jozef Andries Jonckbloet, *Beatrijs en Carel ende Elegast, uitgegeven en toegelicht* (Amsterdam: P.N. van Kampen, 1859).

¹⁵⁹ Eelco Verwijs, *Wapene Martijn met de vervolgen, kritisch uitgegeven en toegelicht* (Deventer: Academisch proefschrift, 1857).

¹⁶⁰ Eelco Verwijs, Matthias de Vries en Ferdinand von Hellwald, *Jacob van Maerlant's Spiegel Historiael, met de fragmenten der later toegevoegde gedeelten, bewerkt door Philip Utenbroecke en Lodewijc van Velthem*, 4 dln. (Leiden: Brill, 1858-1879).

e[n] was de wetenschappelijke beoefening van onze taal, onze letterkunde en onze geschiedenis der middeleeuwen gegrondvest: tot zijn roem mag ik er bijvoegen, dat hij ook uitnemend heeft gezorgd voor den bouw, en hiertoe het zijne bijgedragen. Dit was wederom veel; en velerlei; en frisch, oorspronkelijk, daardoor aantrekkelijk; en hecht, sterk, de vrucht van degelijk en nauwkeurig onderzoek, onderzoek dat voor geen moeielijkheden en bezwaren terugdeinsde, tegen geen omweg hoe dor, hoe steil, hoe lang, opzag om te komen, waar het wezen wilde; en nieuwe wegen banend, nieuwe uitzichten openend: daardoor van scheppende kracht, en prikkelend tot verdere nasporing; eindelijk, getuigend van geleerdheid, smaak, talent, den stempel dragend van genie.¹⁶¹

En genie, dat blijkbaar ook bij editeurs voorkwam, verdiende in de negentiende eeuw – dat is bekend – een standbeeld.

Besluit

Via het buitenland en de wetenschap naar de natie

In de *Algemene konst- en letterbode* van 1821 richtte August Heinrich Hoffmann von Fallersleben een open brief aan de filologen in de Nederlanden. Daarin stelde hij een dubbel doel aan het editievak – zoals bleek uit het vijfde hoofdstuk: enerzijds moest het nationaal-historistisch worden en anderzijds moest het empirischer bedreven worden. In het zesde hoofdstuk beschreef ik hoe beide doelstellingen, bijvoorbeeld bij Jan Frans Willems' editie van de kroniek van Jan van Heelu in 1836, uitmondten in een paradoxale situatie: getrouwheid aan de vereisten van tekstgeleerdheid kon blijkbaar tegelijk een vernieuwing in nationaal-historistische zin betekenen. De twee uitersten van het editievak zoals Hoffmann en Willems het wilden – geleerdheid en nationaliteit – vielen toen blijkbaar gewoon met elkaar samen.

In dit hoofdstuk trad in de jaren tussen 1838 en 1863 een groep editeurs naar voren voor wie dat niet zo was. De voortrekker ervan was Willem Jozef Andries Jonckbloet; verder bestond die uit een generatie tekstgeleerden die net iets jonger waren dan hij, van wie Matthias de Vries de bekendste zou worden. Allen probeerden zij om aan beide polen van Willems' paradox een invulling te geven. Het meest opvallende domein waar ze dat deden, was dat van de organisatievormen. De vernieuwingen op dat vlak hielden telkens ook nauw verband met andere domeinen.

Een eerste vormelijke vernieuwing was de intrede van de letterkundige reis (III). Hoffmann had die natuurlijk al eerder ondernomen in de jaren 1820, maar nu gingen Nederlandse editeurs ook zelf op pad. Een van de eersten was Jonckbloet, die door Duitsland trok en met afschriften en ideeën terugkwam. Daarmee stoffeerde hij

¹⁶¹ Moltzer, 'Levensbericht van Jonckbloet', 22.

een verder standvastige onderzoeksagenda, waarvan de eerste stap de studie van de middeleeuwse ridderepiek was. Dit plan betekende een nieuwe uitbreiding van het onderzoeksobject van de Nederlandse tekstbezorging: nadat de middeleeuwse kronieken en de zeventiende-eeuwse dichtwerken rond 1600 in beeld waren gekomen, nadat in een Maerlanteditie van het eind van de achttiende eeuw beide tradities verenigd waren, en nadat ook de middeleeuwse fictie in de jaren 1820 editoriale aandacht kreeg, maakten voortaan ook de vroegste ridderromans deel uit van het editievak (I). De verantwoording voor die uitbreiding behoorde eveneens tot Jonckbloets onderzoeksagenda, maar was eigenlijk dezelfde als altijd: het was in dat soort teksten dat de eigenheid van de Nederlanden, de natie met andere woorden, gevonden zou worden (II). Hetzelfde gold voor een andere uitbreiding van het onderzoeksobject: het oude woord (I). Daaraan besteedde Jonckbloets vriend Matthias de Vries systematisch meer aandacht dan aan de oude tekst. De glossaria die al eerder voorgekomen waren smolten bij hem samen tot taalzuiverende lijsten, die dan weer uitmondten in plannen voor een *Middelnederlandsch Woordenboek* en een *Woordenboek der Nederlandsche Taal*.

Een tweede vormelijke vernieuwing was de oprichting van editeursgenootschappen, waarvan de Vereeniging ter bevordering der Nederduitsche letterkunde (1843-1848) uitvoerig aan bod kwam. Deze Vereeniging was natuurlijk niet de eerste plaats waar editeurs gemeenschappelijk aan het werk gingen. De Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde in Leiden en de nationale instellingen – te weten: de Tweede Klasse, de Commissie Rerum Belgicarum scriptores en de Commission royale d'histoire – waren haar al voorgegaan. Nieuw was dat haar leden haast exclusief tekstediteurs waren en haar producten altijd tekstedities (op enkele hulpmiddelen daartoe na). De Vereeniging wilde een internationaal forum zijn voor alle editeurs van Nederlandse teksten. Ze was het hoogtepunt in het groeiende zelfbewustzijn van de editeur. Dat zelfbewustzijn entte zich op het decorum waarmee de editeur al van bij zijn geboorte in 1591 bezongen werd – het decorum van eeuwig leven en licht in de duisternis voor de vergeten auteur – en kreeg met het eigen genootschap een institutionele vorm.

Niettemin waren er binnen die zelfbewuste generatie ook onenigheden. De Vereeniging kampte met verdeeldheid over het juiste voorwerp voor hun editiewerk en over de te volgen methode. Telkens stond het gros van de jongelingen tegenover de iets radicalere Jonckbloet. Die laatste wilde alle nadruk leggen op de ridderroman, terwijl voor de anderen ook Maerlant en de rederijkers goed genoeg waren. Jonckbloet wilde ook de 'kritische' methode van de Duitsers overnemen, terwijl daarover bij anderen veel meer terughoudendheid heerste. Zulke discussies betekenden enerzijds wel het einde van de Vereeniging, maar anderzijds vooral dat het editievak steeds meer een zelfstandige discipline werd, met een eigen genootschap en een eigen debat (III).

De jonge generatie kende immers ook nog – ten derde – academische verwezenlijkingen: in de plaats van de Vereeniging kwam de leerstoel (III). Het was het hoogtepunt in het parcours dat deze generatie aan de universiteiten aflegde. De leden waren allen student geweest, in de rechten en de klassieke filologie. Jonckbloet was de eerste die in 1840 de doctorstitel behaalde met een teksteditie en in 1848, het jaar waarin de Vereeniging uiteenviel, startte hij met De Vries een rondgang langs leerstoelen in de welsprekendheid en vaderlandse geschiedenis. In het volgende hoofdstuk zal blijken dat dat eigenlijk het einde betekende van het zelfstandige editievak.

Voor het zover was, was de academie vooral een geschikte stelling van waaruit de zelfbewuste generatie nog gemakkelijker dan voorheen kritiek kon spuien op haar voorgangers. Die werd meestal geuit volgens een vast schema, waarvan Jonckbloet al als student de auteur was geweest, en waarin kritiek op de voorgangers gekoppeld was aan buitenlandse voorbeelden. Buiten de (nieuwe) grenzen waren immers de Duitsers te vinden, vooral dan Hoffmann, maar ook Jan Frans Willems, die in zijn recent ontdekte Vlaanderen de Nederlandse filologie uitbouwde. De jonge Nederlanders zagen daar tegenover een sloomheid in eigen land, waarin de filologie op een slaperige manier beoefend werd door hoogleraars, in de oude genootschappen en door Bilderdijk en zijn vrienden. Alles samen was dat voor hen een ‘Oude School’; het was tijd voor de ‘Nieuwe School’, die wist wat de wereld buiten de eigen grenzen te bieden had.

Het succes van deze generatie en haar via de kritiek geuite zelfbeeld levert een nieuwe tegenstrijdigheid op. Aan de universiteit creëerde zij namelijk een nationale en wetenschappelijke tekstgeleerdheid en ze vervulde zo voor een tweede keer de nationaal-historistische en empiristische agenda van Hoffmann. In het vorige hoofdstuk bleek dat Bilderdijk (en de vroege Willems) dat onbedoeld ook al gedaan hadden, mede onder invloed van Franse toestanden en in de bestaande genootschappen. Nu herhaalden Jonckbloet, de Vries en de hunnen dat, maar dan binnen de muren van *academia*. Om daar te geraken, benadrukten ze niét de verdiensten van voorgangers of van de binnenlandse filologische traditie, die door Bilderdijk zo strijdbaar beschermd was tegen Duitse invloed. De jongelingen namen wél de omweg van het buitenland. Het zoeken naar de Nederlandse eigenheid en nationaliteit was niet langer het voortzetten van de geleerde gang van zaken, maar liep via grote vernieuwingen als internationalisering en academisering (II). De Nederlandse filologische traditie maakte met andere woorden geen deel meer uit van het eigen beroepsbeeld. Daarom vielen de twee polen van Hoffmanns agenda, te weten: geleerdheid en nationaliteit, niet langer zomaar samen, zoals dat bij Willems’ epische voetnoten het geval was geweest. Voor de zelfbewuste generatie tekstediteurs had de natie enkel baat bij een omweg langs buitenland en wetenschap.

Ondanks die omweg stootte deze nationaal-wetenschappelijke generatie tekstediteurs nog steeds op dezelfde epistemologische moeilijkheid (IV). In het laatste hoofdstuk zal blijken dat zij daar op een even zelfbewuste manier mee omging.